

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання
 Кафедра фінансів та обліку
 Освітній ступінь «магістр»
 Галузь знань 07 «Управління та адміністрування»
 Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
 Назва освітньої програми «Фінансова розвідка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
 фінансів та обліку
 _____ Степан МЕЛЬНИК
 «27» грудня 2022 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ПОЛОВИЦЯ Сергій Вадимович

1. Тема роботи **«Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою».**

керівник роботи ГОРБАН Ірина Михайлівна, к.е.н., доцент
 затверджені наказом ЛьвДУВС від «26» грудня 2022 р. № 1403 о/с

2. Термін подання здобувачем вищої освіти роботи «08» травня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: нормативно-правові акти з питань податкового регулювання та застосування заходів з детінізації економіки; літературні джерела з вказаної тематики; статистичні матеріали та аналітичні дані, ресурси мережі Інтернет.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): поняття тіньової економіки та її генеза в Україні; поняття механізму податкового регулювання та його значення для забезпечення функціонування економіки України; показники тінізації економіки України обчислені за різними методами; кореляція розмірів податків та їх сплати з обсягами тінізації економіки України; шляхи вдосконалення механізмів протидії ухиленню від сплати податків, як спосіб боротьби з тіньовою економікою в Україні; зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою засобами податкового регулювання.

5. Перелік графічного матеріалу (додатків). підходи до поняття «тіньова економіка»; методи оцінки рівня тіньової економіки; інструменти податкового регулювання; система нормативного регулювання політики детінізації економіки; тенденція зміни рівня тіньової економіки та приросту ВВП України; рівень тіньової економіки України, визначений за електричним методом; рівень тіньової економіки України, визначений за монетарним методом; рівень тіньової економіки України, визначений за методом «витрати населення – роздрібні товарооборот» та методом збитковості підприємств; рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності; податкові надходження зведеного бюджету та рівень податкового навантаження та податкові втрати України від ухилення від сплати податків в Україні за останні роки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	ПРІЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	ГОРБАН І.М.		
2	ГОРБАН І.М.		
3	ГОРБАН І.М.		

7. Дата видачі завдання «27» грудня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Опрацювання літератури за темою роботи та складання плану	20.01.2023	
2	Написання першого розділу	20.02.2023	
3	Написання другого розділу	20.03.2023	
4	Написання третього розділу	20.04.2023	
5	Підведення підсумків та формулювання висновків	30.04.2023	
6	Оформлення роботи	05.05.2023	

Здобувач вищої освіти_____
(підпис)**ПОЛОВИЦЯ С.В.**
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)**Науковий керівник**_____
(підпис)**ГОРБАН І.М.**
(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

АНОТАЦІЯ

ПОЛОВИЦЯ С.В. Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2023.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню проблематики податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою. Розглянуто загально-теоретичні аспекти податкового регулювання та тіньової економіки. Проаналізовано концептуальні засади основних способів тінізації економіки, а саме несплати та ухилення від сплати податків. Сформовано основні шляхи удосконалення механізму протидії тіньовій економіці в Україні. Доведено необхідність комплексного удосконалення системи податкового регулювання як дієвого інструменту боротьби з тіньовою економікою.

Ключові слова: податки, податкове регулювання, тіньова економіка, детінізація економіки, фінансова система, фіскалізація, податкова амністія, репарація активів.

ANNOTATION

POLOVYTSYA S.V. Tax regulation as a tool to combat the shadow economy – Manuscript.

Qualification work for the master's degree in specialty 072 "Finance, Banking and Insurance and stock market". – Lviv State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Lviv, 2023.

The qualification work is devoted to the study of the problems of tax regulation as a tool for combating the shadow economy. General theoretical aspects of tax regulation and shadow economy are considered. The conceptual foundations of the main ways of shadowing the economy, namely non-payment and tax evasion, are analyzed. The main ways of improving the mechanism of combating the shadow economy in Ukraine have been formed. The need for comprehensive improvement of the tax regulation system as an effective tool for combating the shadow economy has been proven.

Key words: taxes, tax regulation, shadow economy, detinization of the economy, financial system, fiscalization, tax amnesty, asset reparation.

ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	10
1.1. Поняття тіньової економіки та її генеза в Україні	10
1.2. Поняття механізму податкового регулювання та його значення для забезпечення функціонування економіки України.....	19
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ЇЇ ОБСЯГИ	30
2.1. Характеристика показників тінізації економіки України.....	30
2.2. Кореляція розмірів податків та їх сплати з обсягами тінізації економіки України	39
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ В УКРАЇНІ	51
3.1. Вдосконалення механізмів протидії ухиленню від сплати податків, як спосіб боротьби з тіньовою економікою в Україні.....	51
3.2. Зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою засобами податкового регулювання та можливості його використання в Україні.....	58
Висновки до розділу 3.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Податки – це мега важлива одиниця існування економічних відносин у суспільстві починаючи з моменту виникнення державності. Зі зміною державного управління, яке є складовою політичного управління, завжди змінюється й податкова система. За допомогою податків, зборів та інших обов'язкових платежів формується бюджет держави, з цих коштів здійснюється фінансування різного виду цільових програм, виплата заробітних плат працівникам підприємств, установ та організацій, які забезпечують існування та розвиток нашої держави тощо. Водночас, поряд з легальною економічною діяльністю у кожній державі існує сектор економіки, яка функціонує поза межами державного обліку та контролю. Йдеться про так звану тіньову економіку. Держава недоотримує від такої діяльності обов'язкові платежі (податки), які визначені та закріплені нею у відповідних нормативно-правових актах та які зобов'язані сплачувати, як фізичні, так і юридичні особи до бюджету у визначених державою розмірах та строках. Водночас, існує і протилежна залежність – від ефективності податкового навантаження та регулювання, до певної міри залежить і обсяги тіньової економіки. З огляду на це питання податкового регулювання як інструменту боротьби з тіньовою економікою є беззаперечно актуальними.

Відповідні питання податкового регулювання економічних процесів, присвячено дослідження таких науковців, як: О.Д. Василик, І. Б. Висоцька, В.В. Карпова, В. М. Кміть, А.І Крисоватий, М.П. Кучерявенко, І.О. Луніна, В.В. Мельник, І.Ф. Прокопенко, А.М. Соколовська, В.М. Федосова, С.І. Юрій тощо. Зміст та сутність тіньової економіки та способів боротьби з нею досліджували у своїх наукових працях такі вчені, як: В.М. Базилевич, Ю.М. Ванькович, С.І. Диндаренко О.В. Засанська, Ю.І. Кіржецький, С.С. Коваленко, І.Ю. Кондрат, О.К. Лопатін, І.І. Мазур, О.В. Мірошніченко, Л. М. Шабліста, К.І. Швабій та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою даної кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження питань боротьби з тіньовою економікою засобами та методами податкового регулювання.

Досягнення мети кваліфікаційної роботи передбачається за допомогою комплексного та усебічного ґрунтовного дослідження та вирішення наступних завдань:

- проаналізувати генезу та сучасні наукові підходи до розуміння питання тіньової економіки та податкового регулювання як дієвого засобу боротьби з даним явищем;

- розглянути питання економічної категорії податку, та проаналізувати основні підходи до розуміння його значення для забезпечення сталого функціонування економіки держави;

- дослідити основні показники рівнів тінізації економіки а також проаналізувати основні методи розрахунку рівня тінізації економіки;

- проаналізувати питання співвідношення розмірів податків та їх сплати з основними обсягами тіньової економіки;

- сформулювати окреме бачення стосовно питання вдосконалення механізмів протидії ухиленню від сплати податків, як дієвого засобу боротьби з тіньовою економікою;

- розглянути питання міжнародного досвіду боротьби з тіньовою економікою засобами податкового регулювання та проаналізувати можливість їх запровадження в економічній системі України.

Об'єкт дослідження суспільні відносини у сфері боротьби з тіньовою економікою.

Предмет дослідження - податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою, як негативним економічним явищем.

Методи дослідження. Теоретичну основу кваліфікаційної роботи склала система загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що у сукупності забезпечили проведення дослідження. Під час написання кваліфікаційної роботи для досягнення поставленої мети були використані загальнонаукові

методи пізнання як: історичний – при дослідженні змісту та сутності категорії «тіньова економіка», абстрактно-логічний, соціологічний - використані при узагальненні висвітленого матеріалу у кваліфікаційній роботі та при підготовці висновків та пропозицій, порівняльний – при зіставленні вітчизняного та зарубіжного досвіду боротьби з тіньовою економікою. Такі методи дослідження: діалектико-матеріалістичний було використано для врахування численність взаємозв'язку і взаємозалежності розглянутих явищ, а саме податкового регулювання та тіньової економіки. Використовувалися в роботі методи аналізу та синтезу та аналітичний метод - при дослідженні процесів тінізації економіки та оцінці податкового регулювання, графічний метод при побудові діаграм, метод узагальнення для формулювання висновків.

Наукова новизна одержаних результатів. Кваліфікаційна робота на тему: «Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою» є авторським комплексним дослідженням питань протидії тіньовій економіці з використанням податкового регулювання:

вперше:

- проаналізовано основні способи тінізації економіки, визначено основні їх причини та охарактеризовано способи боротьби з їх негативними наслідками для економічної системи України;

- проаналізовано практику застосування зниженої ставки оподаткування як особливого механізму боротьби з тіньовою економікою;

удосконалено:

-категоріально-понятійний апарат, а саме запропоновано авторське визначення поняття «тіньова економіка», розглянуто основні способи тінізації економічних відносин, розглянуто категорії протизаконності та неконтрольованості економіки, як різновидів тіньової економіки, обґрунтовано визначення тіньової економіки, як різновиду господарської економічної діяльності, прихованої від державного оподаткування;

- розуміння підходів щодо протидії ухиленню від сплати податків, як комплексного механізму попередження проявів тіньової економіки, а також дієвого способу боротьби з її проявами та наслідками;

дістали подальшого розвитку:

- концептуальний підхід щодо питання зміни структури системи оподаткування, визначено необхідність реструктуризації системи податкових надходження шляхом збільшення питомої ваги непрямих податків;

- доведено необхідність впровадження «податкового навчання» або так званого «навчання з податкової грамотності» яке виступає засобом підвищення податкової та соціальної свідомості населення, що сприяє виробленню податкової правослужняності, як одного з механізмів боротьби з проявами та першоосновами виникнення тіньової економіки.

Основний зміст роботи. В основному змісті стисло викладається сутність кваліфікаційної роботи за розділами – що досліджено, проаналізовано, розглянуто, запропоновано у кожному з розділів роботи. Він має дати повне і переконливе уявлення про виконану роботу.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи складає 77 сторінок, з них основний текст – 65 сторінок, список використаних джерел (50 найменувань) на 5 сторінках та 2 додатки на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Поняття тіньової економіки та її генеза в Україні

Об'єктивною характеристикою будь-якого економічного середовища будь-якої держави є наявність сектора економіки невідконтрольного їй, економіки яка не відображається в офіційних статистичних та аналітичних даних, а також у макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку країни. Тіньова економіка держави – це як би неофіційний сектор бізнесу. У світі одностайно визнано, що в умовах значної тінізації економічних процесів існує необхідність створення ефективної державної системи управління, регулювання та моніторингу діяльності суб'єктів господарювання. Науковцями та практиками доведено, що детінізація економіки є важливою та необхідною для будь якої держави.

Говорячи про тіньову економіку, важливо зазначити, що, незважаючи на те, що таке явище є об'єктом вивчення науковців досить довго, єдиного його визначення досі немає. Робота представників з різних галузей науки досі не увінчалася успіхом – вони не змогли вичерпно дослідити і встановити першопричини тіньової економіки та пояснити, як вона функціонує.

Проблема протидії тіньовій економіці є актуальною сьогодні і не втратить свої актуальності в найближчому майбутньому. Ось чому поглиблене вивчення історичного досвіду протидії тіньовій економіці має дуже важливе значення для пошуку ефективних способів протидії цьому негативному явищу.

Слід підкреслити той факт, що, як у вітчизняній так й у зарубіжній науковій думці немає чіткого та загальноприйнятого визначення змісту поняття «тіньова економіка», проте зустрічаються різні, ай подекуди суперечливі його визначення. За для визначення поняття тіньова економіка

використовується досить великий перелік епітетів, які розкривають та доповнюють основний зміст, характеристику даного поняття, а саме: нелегальна, неофіційна, фіктивна, незаконна, прихована, несанкціонована тощо. Перелічена кількість епітетів говорить по-перше, про багатозначність, багатоаспектність та різноманітність тіньової економіки, як явища, а по-друге, про необхідність та значимість його вивчення та дослідження способів та засобів запобігання цьому явищу.

Так, наприклад, Ф. Шнайдер під тіньовою економікою розуміє різноманітну економічну діяльність, що здійснює вплив на формування офіційного ВВП, проте не облікується, не вимірюється та не декларується безпосередньо [49].

Е.Л. Фейг визначає поняття тіньової економіки, як певних видів діяльності (економічної), а також доходи від таких видів діяльності, які не врегульовані державою та не оподатковуються [47, с. 949]. Подібне тлумачення досліджуваного поняття дає Ю.І. Кіржецький. Він трактує тіньову економіку як діяльність суб'єктів господарювання, яка не враховується, не контролюється та не оподатковується державою та спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [14].

Натомість З.С. Варналій вважає, що тіньова економіка це сукупність позаконтрольних і нерегульованих економічних відносин (як нелегальних, так і легальних) між суб'єктами господарської діяльності, спрямованих на незаконне формування доходів [3, с. 47].

Очевидно, що перелік підходів вчених до визначення поняття тіньової економіки можна продовжувати, але ми повернемося до вже наведеного положення - як у вітчизняній, так й у зарубіжній науковій думці немає чіткого та загальноприйнятого визначення змісту поняття «тіньова економіка».

П.В. Пірникоза досліджуючи «детінізацію економіки», зазначає про те, що «правильне формування авторського тлумачення категорії «детінізація економіка» спочатку потребує дослідження теоретичних основ тіньової економіки, зокрема її сутності та структури. Незважаючи на велику кількість

досліджень, які стосуються тіньової економіки, досі не існує єдиного загальноприйнятого її визначення. Аналіз вітчизняної та зарубіжної фахової літератури свідчить, що вчені-економісти надають досить різноманітні визначення цьому поняттю через використання різних наукових підходів до його концептуалізації, зокрема правового, економіко-статистичного, інституційного, кримінологічного, фіскального, кібернетичного, соціального, мотиваційного, морального та міждисциплінарного» [27, с. 66]. *(Детальніше - Додаток А)*

Тому спробуємо окреслити розуміння проблеми більш узагальнено. У вітчизняній та зарубіжній науці сформувалось декілька (юридичний (правовий), економічний, статистичний, соціологічний і комплексний) теоретичних підходів до визначення поняття «тіньова економіка» [42, с. 213]:

Юридичний (правовий) підхід. Важливою підставою віднесення до тіньової економіки є нелегальний (позаправовий) характер діяльності, тобто економічна діяльність поза межами визначеними законодавством.

Недоліками такого підходу є те, що у ньому не передбачається кількісне вимірювання обсягів тіньової економіки, а також те, що в тіньову економіку включаються деякі злочини, що не є економічними, але не враховується значний обсяг формально дозволених, але негативних угод, а також документально оформлені фіктивні операції та економічна діяльність домогосподарств [13].

Економічний (або його інколи називають податковий) підхід. Тіньова економіка розглядається як виробництво, яке приховане від податків. Прогалиною даного підходу є те, що даний підхід не враховує роботу підприємств, що не сплатили податки, але не подали звіт в органи статистики, а також діяльність домогосподарств.

Статистичний підхід. Підставою для віднесення до тіньової економіки є неврахування господарської діяльності органами статистики.

Е. Фейг визначив дві основні складові тіньової економіки:

1. Легальна економічна діяльність, що неприхована, але й не оподаткована і не врахована офіційною статистикою. Це виробнича діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі (ремонт будівель власними силами, догляд за дітьми, і т.д.). Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових роботах отримав назву «неформальна економіка».

2. Підпільна, свідомо протизаконна економічна діяльність. Сюди науковець відносив отримання прихованих доходів, заборонені види економічної діяльності, нелегальне виробництво товарів чи надання послуг, шахрайство, відмивання доходів злочинного походження, наркобізнес, проституцію, торгівлю людьми, зброєю тощо) [47, с. 994].

Недоліками даного підходу, як зазначає Кирпа С.В., є те, що в тіньову економіку не включаються економічні правопорушення, що не впливають на обсяги ВВП, а також недосконала інформаційна база статистичних розрахунків [13].

Соціологічний підхід. Особливістю даного підходу є зосереджена увага на соціальних моментах, поведінці суб'єктів, їх соціального статусу тощо тобто неекономічній їх мотивації. Варналій З.С. зазначає, що «соціологічні концепції тіньової економіки розглядаються з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях» [3, с. 50].

Комплексний підхід поєднує сукупність усіх підходів юридичного, економічного, статистичного тощо. І очевидно, що при визначенні поняття тіньової економіки слід використовувати саме комплексний підхід.

Окресливши підходи до розуміння поняття тіньової економіки перейдемо до огляду питань виникнення тіньової економіки та її характеристики в Україні в історичній ретроспективі.

Вважається, що тіньова економіка виникає разом із виникненням держави та товарного виробництва. Держава зобов'язувала громадян дотримуватись прийнятих нею законів, дотримуватись деяких обмежень та заборон, сплачувати податки. Очевидно, що це подобалось робити не всім, оскільки у

тих, хто насправді створював товар за допомогою власної праці, виникало бажання надурити або ввести в оману державу.

На думку Алексєєва С., тіньова економіка – це одна з найбільш складних проблем не тільки сучасної незалежної України, а й багатьох країн світу. Але, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. найбільш гостро проблеми тінізації економіки заявили про себе у постсоціалістичних країнах Європи. А серед країн Центральної та Східної Європи та на пострадянському просторі за масштабами тіньового сектору Україна, на жаль, утримувала і продовжує утримувати одну із перших позицій [1, с.16].

Тіньова економіка нашій державі дісталась у спадок від тоталітарного минулого, з СРСР, де вона існувала в усіх стадіях та проявах. Зокрема у Радянському Союзі, завдяки «мішечникам» вдалося прогнати населення країни в роки громадянської війни. У сталінські часи тіньова економіка не зникла. Свого часу в СРСР процвітала робота у вечірній час, розтрата і „спекуляція”, «дефіцит» у роздрібній та оптовій торгівлі та сфері надання послуг (пошив одягу, ремонт автомобілів та побутової техніки, медичне обслуговування). Тіньова економіка іноді породжувала справжню «мафію», яка часто перепліталась з партійними структурами [13, с.31].

У другій половині 80-х років економісти оцінювали обсяг тіньової економіки СРСР у 70-90 млрд. крб. на рік. Кількість зайнятих у цій сфері осіб майже 30 млн. осіб. Кожен третій карбованець не повертався в банк, а навпаки обертався каналами тіньової економіки [20, с.45].

Тіньова економіка в Україні – це результат великої системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Поширення тіньової економіки в Україні відбулося на базі знищення діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили сталу рівновагу інтересів суб'єктів економіки, можливість розвитку окремих її частин, мотивацію господарювання [44, с.43].

Алексєєв С., виділяє об'єктивні фактори, які певною мірою пояснюють такі значні обсяги тіньової економіки в середині 1990-х років: 1) повільні й

непрозорі приватизаційні процеси; 2) високі податки і нерівномірність податкового навантаження; 3) недостатня прозорість податкового законодавства і постійне внесення змін до нього; 4) втручання владних структур усіх рівнів у діяльність суб'єктів господарювання; 5) корупція в органах державної влади та місцевого самоврядування [1, с.19].

Максимального значення рівень тіньового сектора економіки досяг у 1997 році – 43,5% від ВВП [1, с.19].

Варто наголосити на тому, що на початку 2000-х років проблема тіньових відносин (і не лише економіки) в Україні визнавалася на найвищому державному рівні. «...небезпечним для суспільства стало поширення тіньових відносин практично на всі не економічні сфери. Йдеться про тіньовий політичний та соціальний ринок, наявність тіньового політичного лобізму, тінізацію виборчої системи, неформальну кадрову політику тощо. Це призводить до значних морально-етичних втрат, правової незахищеності громадян та суб'єктів господарювання, утвердження негативного міжнародного іміджу держави, стримує євроінтеграційні зусилля України» [34].

Вище зазначене зумовило нагальну потребу у здійсненні заходів, зокрема щодо розробки стратегії детінізації вітчизняної економіки. Власне 25.01.2001 р. було прийнято Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про заходи щодо детінізації економіки» у якому зазначались основні засади детінізації грошового обігу, який станом на сьогодні досі є чинним.

В подальшому вітчизняне законодавство у сфері відповідальності стало удосконалюватись та доповнюватись. Зокрема 1 вересня 2001 року почав діяти новий Кримінальний кодекс, у якому власне передбачалась кримінальна відповідальність за «діяльність, пов'язану з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом» [19].

У цьому ж 2001 році було прийнято Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», яким

передбачалась протидія щодо отримання незаконних доходів та яким визначаються, оскільки закон діє й зараз, загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних послуг та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг [36] та низку інших нормативних актів.

У 2003 р. обсяг тіньової економіки України визначався на рівні 35% ВВП. Такі показники в основному збігалися з оцінками міжнародних експертів та фахівців Світового банку. Існували більш оптимістичні оцінки – близько 20% (Держкомстат України) та більш песимістичні – 45% [34].

Павленко Н. В., Виганяйло С. М., Пилипенко Н. М. підкреслюють той факт, що: «рівень тінізації економіки в Україні є високим, що є наслідком нераціональної, а також низькоефективної політики детінізації. Проте події 2020 та 2021 років стали справжніми викликами для вітчизняної економіки. Кризові явища, спричинені пандемією Covid-19 та значними обмеженнями соціальної взаємодії, створили середовища для динамічного росту тіньового сектору економіки. Так, за результатами III кварталу 2020 року було зафіксовано показник тінізації економіки України у розмірі 31,0% від обсягу офіційного ВВП, що на 3,0 в.п. більше, ніж показник відповідного періоду 2019 року» [25, с. 24].

Слушно зауважує Алексєєв С. «...оскільки тіньовий сектор економіки підпорядковувався діям економічних законів ринку, то запроваджені переважно силові методи давали лише тимчасовий ефект. Саме на такому підході базувалась Державна програма детінізації економіки на 2001-2004 рр.. Першочергове значення, перш за все мало б мати створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності на основі максимального врахування інтересів усіх суб'єктів господарювання» [1, с.21].

В узагальненому вигляді розрахунок рівня тіньової економіки України за період з 2010 року, здійснений Міністерством економіки України з використанням удосконалених Методичних рекомендацій, затверджених наказом Мінекономіки від 20.01.2021 № 104 виглядає наступним чином:

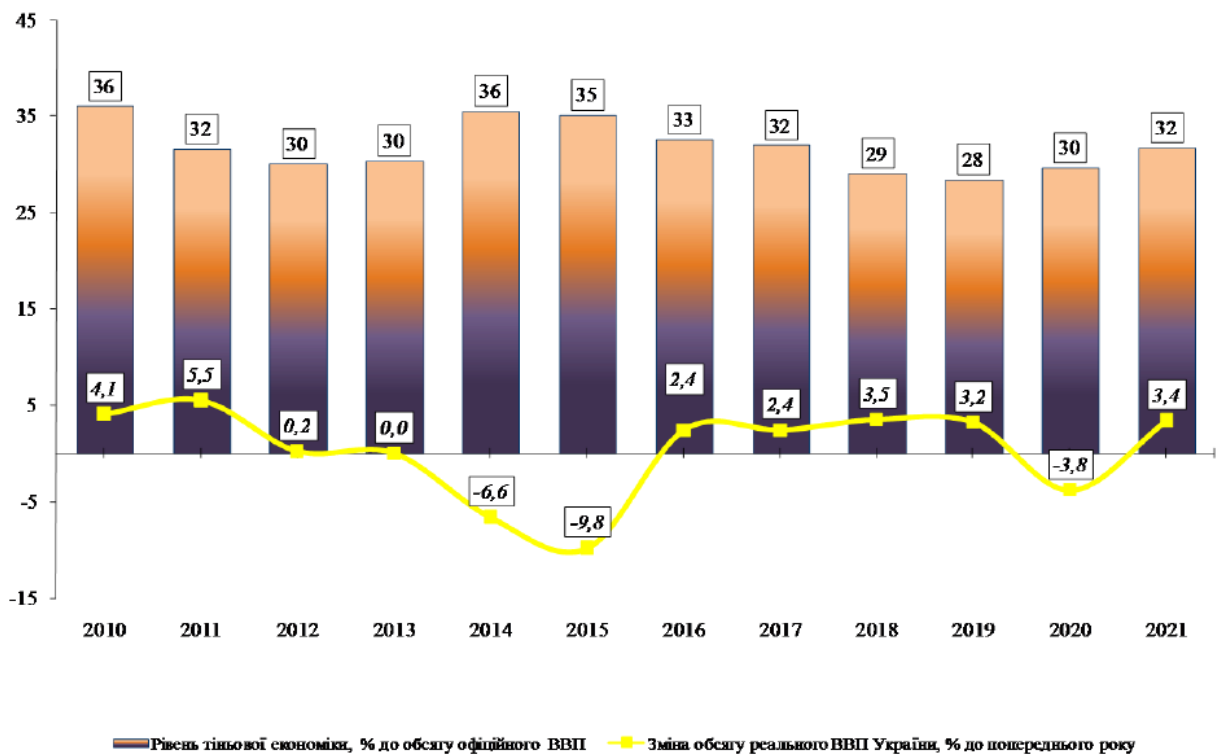

Рис. 1.1. Рівень тіньової економіки України за період з 2010 року [40].

Досліджуючи теоретичне підґрунтя тіньової економіки варто підкреслити, що на превеликий жаль тіньова економіка є нерозривно пов'язана з будь-якою економічною системою, це її частина, яка не передбачається офіційною статистикою держави та відповідно перебуває поза межами її контролю та будь-якого регулювання. Тіньова економіка є складним за структурою явищем сьогодення. Але очевидно, що позбутися тіньової економіки повністю неможливо. Завданням держави є мінімізація частки тіньового сектору.

Існування тіньової економіки в Україні супроводжується існуванням в державі таких явищ, як корупція, економічні злочини, а також тіньова політика, яка проявлялась у лобюванні інтересів олігархів та бізнесменів.

Таким чином, роблячи проміжні висновки слід відзначити, що рівень тіньової економіки може залежати від багатьох факторів, таких як:

- рівень оподаткування: високі податки та складність процедури оподаткування можуть спонукати людей та компанії до ухилення від сплати податків;

- рівень корупції: система корупції може сприяти тіньовій економіці, тому що люди можуть сплачувати хабарі, щоб уникнути виконання регуляторних вимог;

- рівень регулювання: надмірне регулювання може змусити людей шукати альтернативні шляхи здійснення певних операцій, що призводить до зростання тіньової економіки;

- економічна нестабільність: економічні кризи, високий рівень безробіття та падіння рівня життя можуть змусити людей звертатися до неофіційної роботи;

- соціальна структура: високий рівень соціальної нерівності та обмежені можливості розвитку можуть змусити людей звертатися до неофіційної роботи;

- культурні фактори: деякі культури можуть вважати неофіційну роботу прийнятним варіантом, що призводить до збільшення рівня тіньової економіки.

Як видається, для України, в тій чи іншій мірі притаманні усі вищеперераховані фактори, що мало і має наслідком такі високі показники тінізації економіки України.

І наостанок слід зазначити, що на сьогоднішній день дуже важливим та актуальним є процес детінізації економіки в умовах вступу України до Європейського Союзу, оскільки держави, які є в його складі мають високі економічні показники. Протидія такому явищу як тіньова економіка має бути комплексною: подолання корупції в державі, вирішення проблемних питань у судовій системі, соціальній, культурній та інших сферах.

1.2. Поняття механізму податкового регулювання та його значення для забезпечення функціонування економіки України

Провідну роль в процесі наповнення державного бюджету відіграють податки, що в свою чергу становить підґрунтя для економічних, соціальних та побутових реформаційних процесів. Податки відіграють важливу роль в функціонуванні економічної системи будь якої держави і України в тому числі, оскільки виступають одним із різновидів державних доходів. Доходи, які держава отримує зі сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів використовуються для забезпечення функціонування різних сфер державного механізму, таких як соціальна сфера, культурна сфера, сфера охорони здоров'я та інші.

Податки також відіграють в економічній системі держави регулюючу функцію, а саме підвищення податків на певні види товарів та послуг може призвести до зменшення їх виробництва та споживання, тоді, як зниження ставки податку на певні товари чи послуги може навпаки стимулювати попит на певні конкретні товари або послуги.

Таким чином за допомогою варіювання рівня податкової ставки держава може впливати на розвиток тих чи інших сфер господарювання.

Податкова система України є достатньо широкою та складною, так як на практиці вона включає в себе різноманітні податки та збори, такі, як податок на додану вартість, податок на прибуток, податки за користування землею і так далі а також різного роду акцизні збори та інші. Саме дотримання правильної процедури надходження (сплати), розподілу та використання податкових надходжень до державного бюджету виступає запорукою та каталізатором стабільного економічного розвитку України.

Важливість податкового регулювання в сучасних умовах існування будь-якої держави щодня зростає, це підтверджується необхідністю отримання державою ресурсів для покращення умов існування населення держави та

державного і місцевого апаратів управління, а також її взаємодією з іншими державами в різних напрямках розвитку, зокрема й економічного.

Бюджет держави становлять доходи та видатки держави, адміністративно-територіальної одиниці за певний період, власне на сьогоднішній день, податки та збори є джерелом доходів будь-якої держави, зокрема й України. В загальному податки і збори, є основними структурними елементами доходів держави, проте з позиції громадян (суспільства) – це обов'язкові індивідуальні витрати, які відповідно до статті 67 Конституції України «кожен зобов'язаний сплачувати в порядку і розмірах встановлених законом».

Слід підкреслити той факт, що податки в умовах політики не втручання держави у ринкові відносини, є необхідним інструментом державного регулювання економіки в цілому так і певних її секторів. Держава за допомогою системи податків і зборів, що самостійно та імперативно встановлює макроекономічні та мікроекономічні пропорції поточного та майбутнього перерозподілу економічних благ у суспільстві.

Вплив податків на економіку держави визнається майже в усіх економічних теоріях.

Наприклад у неокласичній теорії податкове регулювання мало дещо інше призначення, а саме: зовнішні коригувальні заходи повинні бути спрямовані, лише на те, щоб усунути перешкоди, що заважають дії законів вільної конкуренції, тому державне втручання не повинно обмежувати ринок з його природними саморегулюючими законами, здатними без будь-якої допомоги ззовні досягти економічної рівноваги. Складова частина неокласичної теорії – теорія економіки пропозиції – передбачає зниження податків і надання податкових пільг корпораціям, так як, на думку прихильників цього напрямку, високі податки стримують підприємницьку ініціативу і гальмують політику інвестування, оновлення та розширення виробництва [9, с. 223].

Монетаристська теорія, також робить акцент на значенні податків. За теорією монетаризму одним з основних засобів регулювання економіки є зміна

грошової маси і процентних банківських ставок. Держава з кожним роком збільшує свої витрати, що викликає додаткове зростання інфляції, тому її не можна допускати до створення багатства суспільства, регулювання обсягів виробництва, зайнятості і цін [9, с. 963].

Сучасні вчені сходяться на тому, що поєднання зниження податків з маніпулюванням грошовою масою і процентною ставкою дозволяє створити стабільність функціонування механізму не тільки державного, а й приватного підприємства.

Разом з тим, не дивлячись на великий обсяг теоретичних розробок в напрямі регулювання економіки, серед наявних на сьогодні інструментів державного регулювання залишаються неповністю дослідженими особливості податкового регулювання економіки її нормативне визначення та закріплення, податковий механізм, прогнозування тощо.

В останній час в науці поступово віродився інтерес до механістичного пояснення економічних явищ та процесів, аналогічно до такої наукової категорії як «механізм».

У словниках міститься різні пояснення змісту терміну «механізм»: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 2) пристрій, що передає або перетворює рух. Механізм захисту: а) послідовність дій окремих елементів, засобів для забезпечення захисту пристрою, обладнання; б) в обчислювальній техніці - сукупність засобів, що виключають звертання програми до ділянок пам'яті, які їй не належать. 2) чого або який, перед. Внутрішня будова, система чого-небудь. 3) Метод, спосіб. 4) чого. Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [4].

Існують також й різноаспектні підходи до визначення сутності поняття «регулювання»: 1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі. 2) домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію

складових частин, деталей. Зменшуючи або збільшуючи швидкість, величину і т. ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь [4].

Як нами й зазначалось у теорії та практиці оподаткування існує велика кількість підходів до теоретичного визначення поняття податкового механізму, які неоднозначно його пояснюють та характеризують.

На державному рівні регулювання економіки являє собою певну систему заходів законодавчого, контролюючого чи іншого характеру, що здійснюється органами державної влади та іншими органами та організаціями за для стабілізації та прилаштованості діючої соціально-економічної системи до умов, які часто змінюються.

Враховуючи наведене вище, слід виокремити основні на нашу думку ознаки, що є характерними для регулювання, а саме:

1) регулювання – це процес, тобто дія, яка має свій початок та своє завершення в часі;

2) це цілеспрямована дія суб'єкта владних повноважень на об'єкт регулювання, тобто вплив на суб'єкт для досягнення певних цілей;

3) враховуючи те, що це процес управлінського впливу суб'єкта на об'єкт, то відповідно суб'єкт має уявлення про «ідеальний стан» об'єкта регулювання, за для досягнення якого й направлено свій керуючий вплив;

4) зазначений «ідеальний стан» об'єкта управління може характеризуватись різними характеристиками, наприклад: впорядкування об'єкта за допомогою засобів та способів, стабільність (функціонування) роботи, локалізація та запобігання, а також нівелювання відхилень у роботі, досягнення рівноваги положення суб'єкта тощо.

Податковий механізм не діє відокремлено, він тісно пов'язаний з іншими економічними категоріями та явищами, такими як податкова система, податкова політика, податкове регулювання.

У вітчизняній економічній енциклопедії податкове регулювання визначається, як заходи цілеспрямованого економічного законодавчого впливу держави на виробничо-економічні, соціальні процеси через систему

регульованого оподаткування: зміна видів податків, податкових ставок; надання податкових пільг; регулювання загального рівня оподаткування, відрахувань у бюджет. Наприклад, надання пільгових податків суб'єктам малого чи середнього бізнесу, початкуючим підприємцям, виробничим підприємствам постачальникам продукції на експорт, іноземним інвесторам, програмам ноу-хау тощо. Зниження податків може стимулювати вітчизняне виробництво, сприяти розвитку окремих видів економічної діяльності, впливати на рівень матеріального добробуту різних категорій населення [8].

Із зазначеного слід зробити висновок про те, що податкове регулювання – це вплив податків на виробництво. Зазначений вплив здійснюється через оподаткування, що в сучасній економічній теорії розуміється як непрямий метод (спосіб) державного регулювання економіки.

Є.С. Подаков під податковим регулюванням розуміє «цілеспрямований вплив держави на учасників економічних відносин шляхом використання засобів та інструментів податкової політики. Проте у вітчизняній і зарубіжній літературі зустрічаються іноді діаметрально протилежні визначення за якими можна зробити декілька висновків. По-перше, податкове регулювання – це процес, на відміну від регулюючої функції податків, яка являє собою явище. По-друге, податкове регулювання передбачає свідоме використання податків (регулювальна функція податків діє об'єктивно, незалежно від волі суб'єктів оподаткування). По-третє, податкове регулювання як процес реалізації регулюючої функції потребує певних дій з боку органів, перш за все, законодавчої влади. Усвідомлення можливості впливу податків на ті чи інші соціально-економічні процеси ще не є достатнім. Для того, щоб досягти бажаних результатів у сфері соціально-економічного розвитку, необхідними уявляються активні дії, які обумовлюють процес податкового регулювання. По-четверте, податкове регулювання є цілеспрямованим процесом, сфокусованим на вирішення конкретних завдань та досягнення конкретних цілей» [29, с. 336].

Слід погодитись з думкою С.В. Кирпи «у податковому регулюванні вживаються дві взаємопов'язані функції, що впливають з природи самих податків: використання податкових платежів для формування дохідної частини бюджету і вирішення локальних завдань (з одного боку) та використання податкових інструментів для регулювання економіки в цілому (з іншого боку)» [13].

Суб'єктами податкового регулювання є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба України, органи місцевого самоврядування. Об'єктами податкового регулювання виступають споживання, доходи, майно, використання природних ресурсів, розподілений прибуток, капітал тощо.

П.П. Дубинецька вважає, що: «до механізму податкового регулювання варто включити важелі податкового регулювання, його сфери, принципи та процес функціонування. Виходячи з цього, ми пропонуємо дати таке визначення: *«механізм податкового регулювання»* - складова податкового механізму поряд із податковим адмініструванням, що включає сукупність законодавчо зафіксованих науково обґрунтованих взаємопов'язаних важелів податкового впливу держави на поведінку економічних суб'єктів щодо перерозподілу доходів, інвестування, споживання природних ресурсів, функціонування екстерналій в процесі здійснення регуляторної політики з урахуванням балансу інтересів та пріоритетів економічної політики» [6].

Нікітішин А.О. зазначає, що: «в Україні в рамках загального механізму податкового регулювання ми можемо виокремити окремі механізми та класифікувати їх, в залежності від масштабу регулюючого впливу, наступним чином: - системні механізми податкового регулювання; - комплексні механізми податкового регулювання; - локальні механізми податкового регулювання» [23].

Своє бачення вчений виклав у такій схемі:

Рис. 1.2. Механізми податкового регулювання [23].

Також Нікітішин А.О. слушно підкреслює, що до системних механізмів податкового регулювання, які вбудовані у вітчизняну систему оподаткування, відноситься структура системи оподаткування: співвідношення

загальнодержавних та місцевих податків і зборів, прямих та непрямих податків, на майно і капітал, з юридичних та фізичних осіб тощо. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності є особливим механізмом справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності [23].

В основу системи податкового регулювання входять методи і способи податкового регулювання. До методів податкового регулювання можна віднести такі методи, які успішно використовуються у всіх країнах: відстрочення податкового платежу, інвестиційний податковий кредит, податкові канікули, податкова амністія, податкові відрахування, вибір і встановлення податкових ставок, міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування [10].

Слід звернути увагу на те, що не існує однозначності у кількості функцій оподаткування, але все ж загально визнаним є те, що податкам притаманні такі функції, як регулююча та фіскальна. Всі інші функції, як наслідок, можуть виникнути з попередніх двох. Наприклад, стимулююча функція податків може бути виведена з регулюючої, а розподільча функція відповідно із фіскальної.

Очевидно, що визначальною і фундаментальною функцією податків є фіскальна. Через неї податки виконують свою основну мету – наповнювати дохідну частину бюджету. Головною якістю цієї функції є здатність стабільно формувати податкові надходження до бюджету.

Надання податкових пільг конкретним галузям і виробникам з урахуванням їх перспектив, видів діяльності, рівня рентабельності і т.д. – так виражається функція регулювання.

Регулятивну функцію можна розглядати як своєрідний додаток до фіскальної функції. Регулюючу роль іноді розуміють лише як надання переваг конкретним виробникам або галузям. Однак податкове регулювання є структурно складним механізмом, який враховує не лише поточний

податковий тягар, але й потенціал зростання діяльності в майбутньому, а також рівень прибутковості та інші фактори.

Фіскальна функція, яка полягає в наповненні бюджетів усіх рівнів перед розподілом отриманих грошей, певною мірою відображається в розподільній функції. Обидві функції дуже тісно пов'язані на етапі розподілу, і обидві їх можна побачити в одній дії. Приклади непрямих податків, які контролюють споживання, включають акцизи на алкоголь, сигарети та інші товари. Це дає змогу говорити про існування первинного та вторинного розподілу (перерозподілу), зумовленого податками.

Для розвитку або скорочення виробничої діяльності стимулююча (дестимулююча) функція встановлює орієнтири. Як і регулятивна, вона може бути пов'язана із застосуванням механізму пільг, зміною бази та об'єкта оподаткування [31, с. 48].

Слід погодитись з позицією, що: «механізм податкового регулювання складається із значної кількості елементів, якими є окремі податкові інструменти. Значний вплив на ефективність податкового регулювання має правове середовище. З вузької точки зору, механізм податкового регулювання можливо представити як сукупність визначеної Податковим кодексом України кількості інструментів» [23].

До найважливіших економічних та адміністративних інструментів вчені відносять: загальний рівень оподаткування, який впливає на економічні процеси; структуру системи податків і зборів – це визначення загальнодержавних та місцевих податків і зборів; співвідношення прямих і непрямих податків, яке визначає розподіл податкового навантаження на виробника і споживача; ставки податку. Вона є одним із найбільш вагомих інструментів податкового регулювання. Регулюючий ефект досягається через встановлення базових, граничних, абсолютних та відносних ставок податків; податкові пільги; визначення складу платників податків і зборів; порядок нарахування, утримання та сплати податків і зборів; об'єкти оподаткування; порядок визначення бази оподаткування; строки сплати податків і зборів;

порядок обчислення суми податку чи збору. Для прикладу, при розрахунку податку на доходи фізичних осіб, враховуються розміри державних соціальних стандартів (мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум для працездатної особи); податковий контроль; відповідальність; податкові знижки; права, обов'язки і відповідальність посадових осіб контролюючих органів; обов'язки і права платників податків, які через встановлення зобов'язань і прав впливають на їхню поведінку [11].

Отже, з вище наведеного слід зазначити наступне: податкове регулювання є складною діяльністю податкової політики держави, оскільки його метою є не лише дотримання інтересів держави в бюджетно-податковій сфері діяльності, тобто забезпечення покриття державних витрат доходами бюджету, а й інтересів платника податків, а також забезпечення належних умов для благополуччя населення та цілої держави зокрема. Слід підкреслити, що за призначенням податкове регулювання з однієї сторони це особлива форма суспільних відносин, що виникають між людиною та державою в процесі виробництва, розподілу та споживання, а з іншої сторони механізм податкового регулювання, є своєрідним способом впливу держави на політику, економіку, соціальну сферу відносин, власне через податкове планування, податкове законодавство та податкову систему.

Механізм податкового регулювання може впливати на виробництво, споживання, перерозподіл, обмін, накопичення, заощадження, інвестування, ціноутворення, інфляція, попит і пропозиція, структурні перетворення економіки, ресурсозбереження, екологія, соціальна сфера, життєвий рівень населення, формування державного бюджету, обсяг дотацій, субвенцій, трансфертних платежів тощо.

Висновки до розділу 1.

Дослідивши загально-теоретичні аспекти податкового регулювання та тіньової економіки, здійснивши аналіз історіографії виникнення тіньової

економіки в Україні та з'ясувавши сутність механізму податкового регулювання, слід зробити наступні висновки:

1. Існування тіньової економіки в Україні є негативним явищем сьогодення, як для України так й інших зарубіжних держав, оскільки її існування завдає великих збитків бюджету держави, а також важливі напрями діяльності держави не отримують належного фінансування. Також, слід підкреслити, що за рахунок негативного впливу тіньової економіки бюджетну сферу держави здійснюється, неефективний розподіл коштів держави через корупцію, існує лобіювання інтересів провладних груп таких, як олігархи, бізнесмени на діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб від імені інших осіб чи груп з метою «просування власних інтересів» та прийняття вигідних для них рішень наприклад, незаконне надання (отримання) пільг, проводяться непрозоро торги, тощо.

2. У вітчизняній та зарубіжній думці відсутнє чітке пояснення змісту поняття «тіньова економіка». Слід зазначити, що існує багато різних наукових підходів, щодо визначення змісту поняття «тіньова економіка», зокрема вітчизняні науковці виділяють такі напрями, як: юридичний (правовий), економічний, статистичний, соціологічний, комплексний тощо. Способи детінізації економіки та його зміст є підставою для написання наступного розділу даної роботи.

3. Механізм податкового регулювання пов'язаний з такими економічними категоріями як: податкова система, податкова політика, податкове регулювання. Він має створюватись та зазнавати змін у відповідності з покроковими реформами, що проводить держава та співвідноситись з бюджетними видатками, борговою політикою держави, а також має бути спрямований на зрівноваження бюджету у найкоротший термін.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ЇЇ ОБСЯГИ

2.1. Характеристика показників тінізації економіки України

Тіньова економіка, як вже зазначалася виступає явищем економічної системи України, дослідженню якого економісти, юристи, соціологи та політологи приділяють увагу вже не одне десятиліття. Проте слід відзначити, що дане явище протягом багатьох років знаходилося в тіні економічних реформаційних процесів та явищ, які відбувалися в Україні з моменту становлення державності і до сьогодні. Загальновідомим фактором виступає необхідність фінансової підтримки та фінансового підґрунтя для будь яких реформаційних процесів, спрямованих на розвиток держави та її інституцій. Саме таким «каталізатором» реформаційних процесів виступає економіка [41].

Будь які негативні явища в економічній системі мають своїм наслідком негативний вплив на розвиток усієї держави, її економічну та політичну стабільність а також на місце і роль держави у світових економічних відносинах. Тіньова економіка виступає динамічним явищем, інтенсивність якого взаємопов'язана з політичними та соціальними процесами які протікають в державі на певному етапі розвитку.

Так, за розрахунками Мінекономіки, наприкінці 2021 року рівень тіньової економіки становив 32% від обсягу офіційного ВВП. Збільшення рівня тіньової економіки у 2021 році відбулося на тлі «шокових» зростань світових цін на сировину (енергоносії і сільськогосподарську продукцію), які спонукали суб'єктів господарювання зменшувати ризики втрати лімітованих ресурсів в умовах збільшення виробничих витрат. Втім, упродовж 2021 року періодичні карантинні обмеження хоч і стримували розвиток та темпи відновлення більшості видів економічної діяльності (враховуючи регіональне

епідемічне зонування), втім, по суті, вже не створювали суттєвих перепон для їх діяльності з огляду на кращу пристосованість до нових реалій, налагоджені збут та логістику з використанням цифрових технологій [40].

Нам не вдалося віднайти інформації про рівень тіньової економіки за 2022 рік.

Напевне з огляду на війну в Україні такий показник визначити неможливо, адже частина територій є окупованою, Україна отримує допомогу (фінансову та матеріальну) від іноземних партнерів, очевидно, що існують певні операції які не можуть бути оприлюднені тощо. За результатами пошуку інформації у відкритих джерелах та спілкування з фахівцями економістами можна відзначити, що за їх прогнозами рівень тіньової економіки в Україні під час війни коливається у діапазоні 40-50 %. Наскільки обґрунтованими є такі цифри? Очевидно, що це не більше ніж припущення.

Розглядаючи ситуацію в економічній системі України та вплив на неї тіньової економіки для визначення хоча б приблизного розміру реальної шкоди приходимо до висновку про необхідність розробки якісно нових методів та аналітичних способів аналізу тіньової економіки.

Умови, в яких сьогодні функціонує економіка України, тобто спочатку Ковід-19, а зараз правовий режим воєнного стану, є по суті найскладнішими, такими, яких не знала ще жодна держава.

Відомо, що динаміка рівнів тіньової економіки наразі вивчається за допомогою первинних методик оцінки її проявів. Насправді ж, аналізуючи фактичні збитки та отримані від них показники рівнів тіньової економіки, можна спостерігати прояви нещодавно сформованих каналів тіньової економіки.

Хочеться виділити, що на сьогодні, наприклад, у банківському середовищі існує практика виділяти складові елементи тіньової економіки у сфері трудових відносин. Виділяють три елементи такого різновиду тіньової економіки і розраховують їх питому вагу на основі даних НБУ.

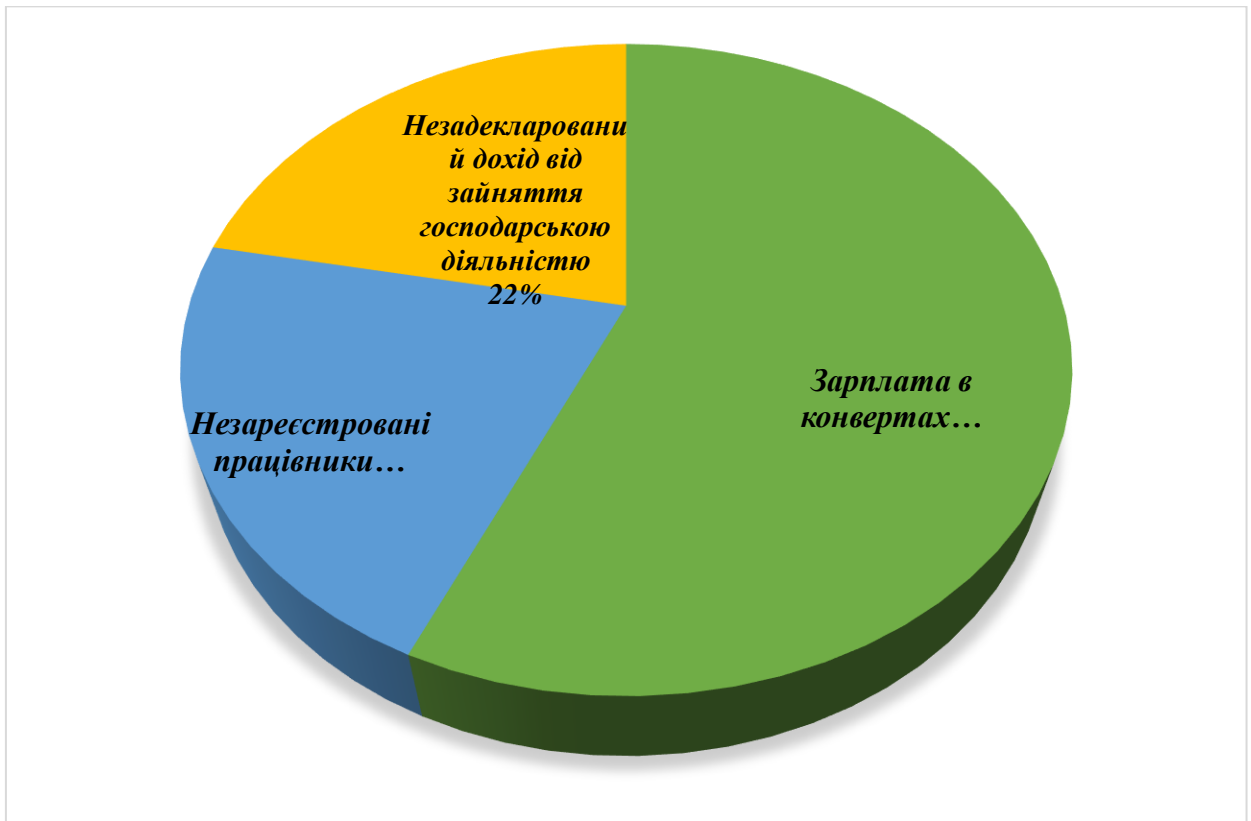

Рис. 2.1. Елементи тіньової економіки в сфері трудових відносин [41]

Як бачимо, першим і найпоширенішим проявом цього сектора економіки є виплата так званої «зарплати в конвертах», на яку припадає 57% тіньової економіки у сфері зайнятості. Другим проявом є незадекларований дохід від господарської діяльності, який має питому вагу 22% і передбачає здійснення господарської діяльності без реєстрації, з її приховуванням або з цілеспрямованим заниженням показників доходної частини, які відображені у статистичній звітності. Наявність неоформлених працівників, яка має питому вагу 21% стосується свідомого залучення працівників, офіційно не зайнятих на даному підприємстві чи виробництві, з метою ухилення від сплати податків, є третім проявом тінізації відносин у сфері зайнятості. Отже ми побачимо, як тіньова економіка проявляється в трудових відносинах і якої шкоди вона завдає соціальному захисту та регулюванню соціальної ролі працівника. Тіньова економіка в першу чергу проявляється у неплатницькій поведінці, що призводить до значних збитків для держави.

Спробуємо практично на основі основних показників економічної діяльності суб'єктів господарювання проаналізувати рівень тіньової

економіки в період дії правового режиму воєнного стану. Аналіз рівня тінізації економіки пропонуємо розпочати з використання основних методів, якими керується Мінфін в процесі своєї діяльності.

Фахівці Мінфіну відзначають, що динаміка рівнів тіньової економіки, розраховується з використанням основних чотирьох методів. Два класичні (електричний та монетарний), які використовуються багатьма експертами при оцінці тіньової економіки, та два інші методи (витрат населення та збитковості підприємств), розроблені вітчизняними науковцями [40].

Шляхом використанням електричного методу оцінки рівня тіньової економіки Мінфіном отримано такі показники:

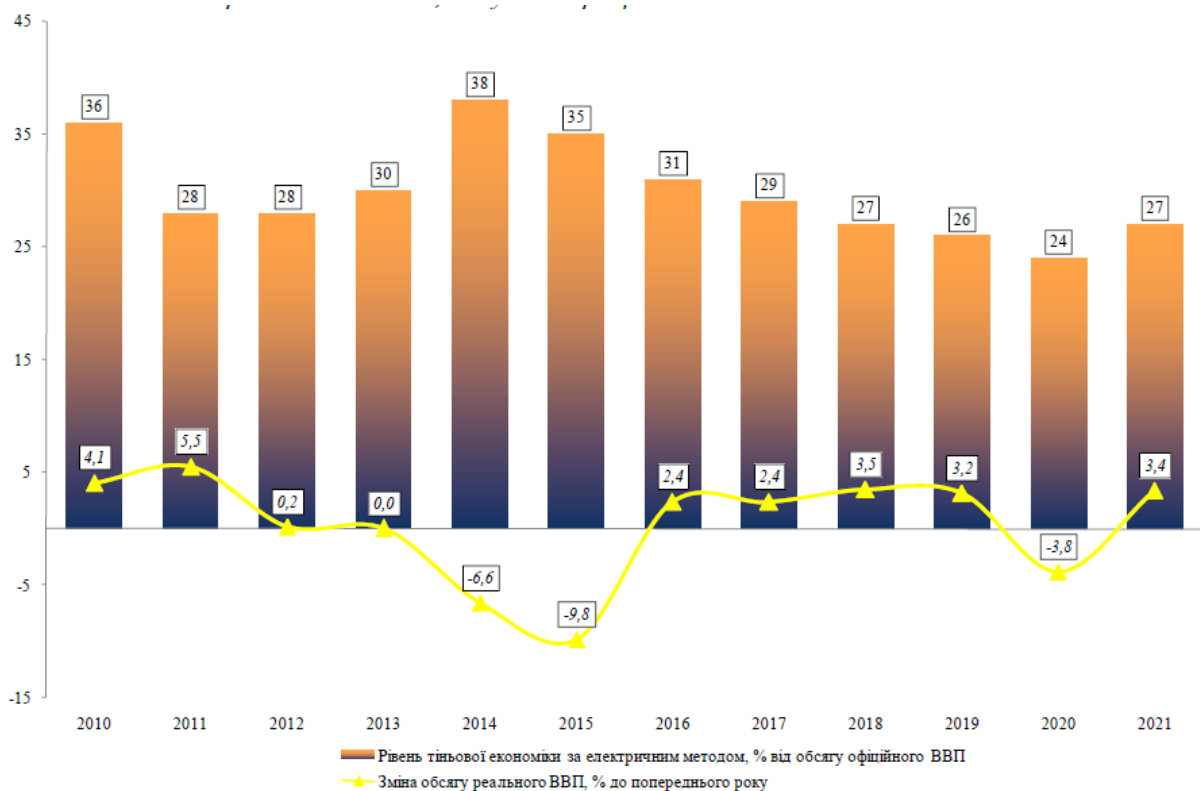

Рис. 2.2. Рівень тіньової економіки за електричним методом [40]

Загальновідомо, що електричний метод оцінки рівня тіньової економіки - це метод, що базується на використанні електричної споживання як індикатора для оцінки рівня тіньової економіки в країні.

Ідея полягає в тому, що тіньові підприємства та фізичні особи, які не сплачують податки та не зареєстровані в офіційних базах, використовують

електроенергію, щоб здійснювати свою діяльність. Отже, зростання електричної споживання може свідчити про збільшення рівня тіньової економіки в країні.

Для використання цього методу необхідно зібрати дані про загальне електричне споживання в країні та розділити його на дві частини: офіційне та неофіційне споживання. Неофіційне споживання може бути визначено за допомогою різниці між загальним споживанням та офіційним споживанням, яке обчислюється на основі даних про зареєстровані споживачів електроенергії та їх споживання.

Отримані дані можуть бути використані для розрахунку рівня тіньової економіки в країні та для оцінки її динаміки в часі. Проте варто зазначити, що цей метод має свої обмеження, оскільки збільшення електричного споживання не завжди означає збільшення тіньової економіки, і інші фактори, такі як енергоефективність та інші, також можуть впливати на рівень електричного споживання.

Наступний метод – монетарний.

Монетарний метод визначення рівня тіньової економіки - це метод, що базується на аналізі грошової маси в обігу та розрахунку різниці між грошовими надходженнями та витратами державного бюджету.

Ідея полягає в тому, що тіньова економіка характеризується використанням готівкових коштів, які не зареєстровані в офіційних банківських системах та не зафіксовані в бюджеті країни. Отже, збільшення грошової маси може свідчити про зростання рівня тіньової економіки в країні.

Для використання цього методу необхідно зібрати дані про грошову масу в обігу в країні та про доходи та витрати державного бюджету. Надходження до бюджету включають податки, мита, збори та інші джерела доходів, а витрати - видатки на соціальну політику, інфраструктуру, оборону та інші сфери.

Різниця між грошовими надходженнями та витратами бюджету відображається в розмірі державного дефіциту або надлишку. Збільшення

дефіциту може свідчити про зростання тіньової економіки, оскільки вона може використовувати незаконні засоби для збереження своїх коштів та уникнення оподаткування.

Отримані дані можуть бути використані для розрахунку рівня тіньової економіки в країні та для оцінки її динаміки в часі. Проте варто зазначити, що цей метод має свої обмеження, оскільки інфляція та інші фактори можуть впливати на грошову

З використанням монетарного методу дослідження показників тінізації економіки отримано такі показники:

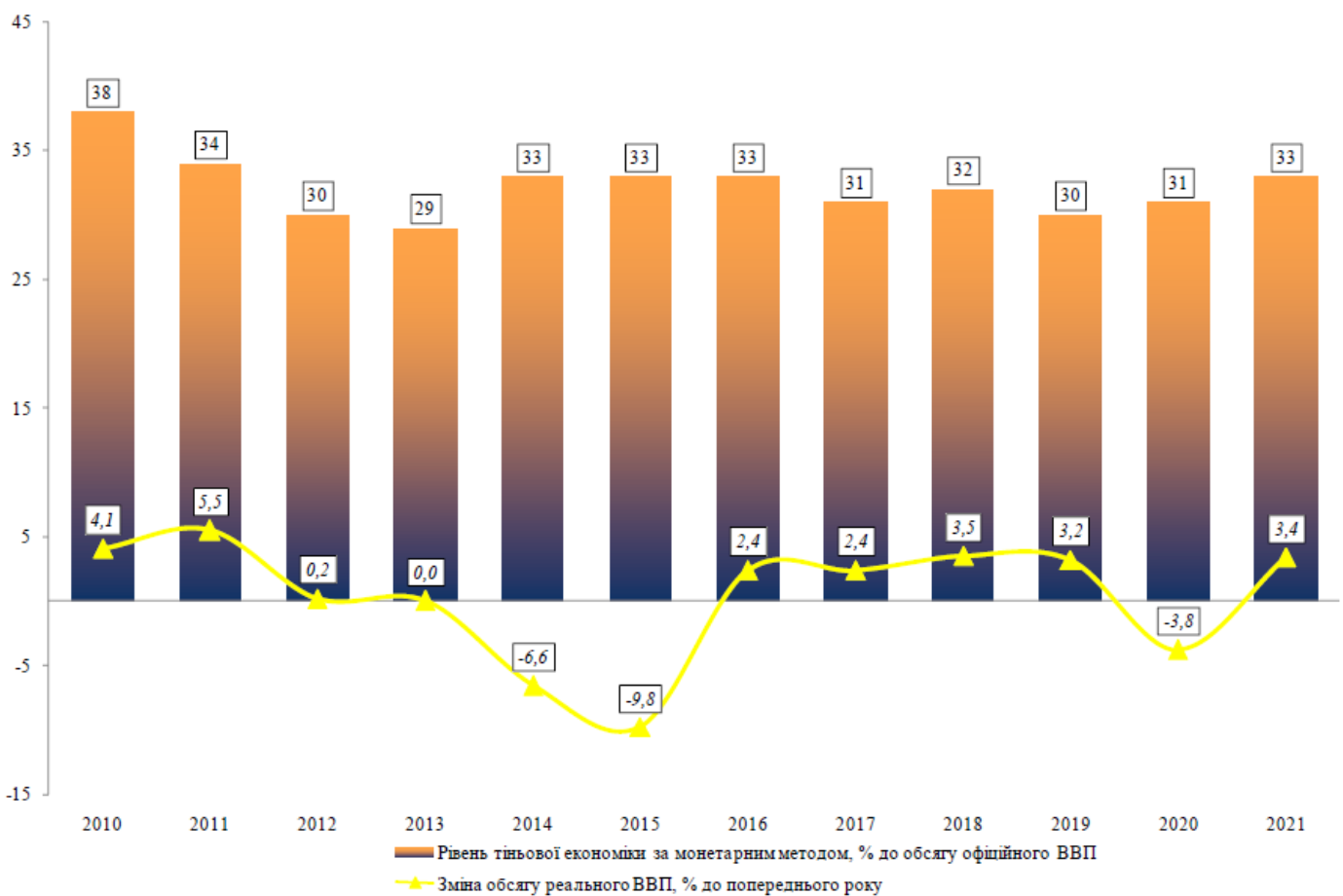

Рис. 2.3. Рівень тіньової економіки за монетарним методом [40]

Роблячи проміжний висновок можемо зазначити, що кожен з цих класичних методів визначення рівня тіньової економіки виступає комплексним економічним індикатором, що повною мірою характеризує таке негативне економічне явище, як тіньова економіка.

За показниками методу “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” динаміка показників тіньової економіки в Україні виглядає наступним чином:

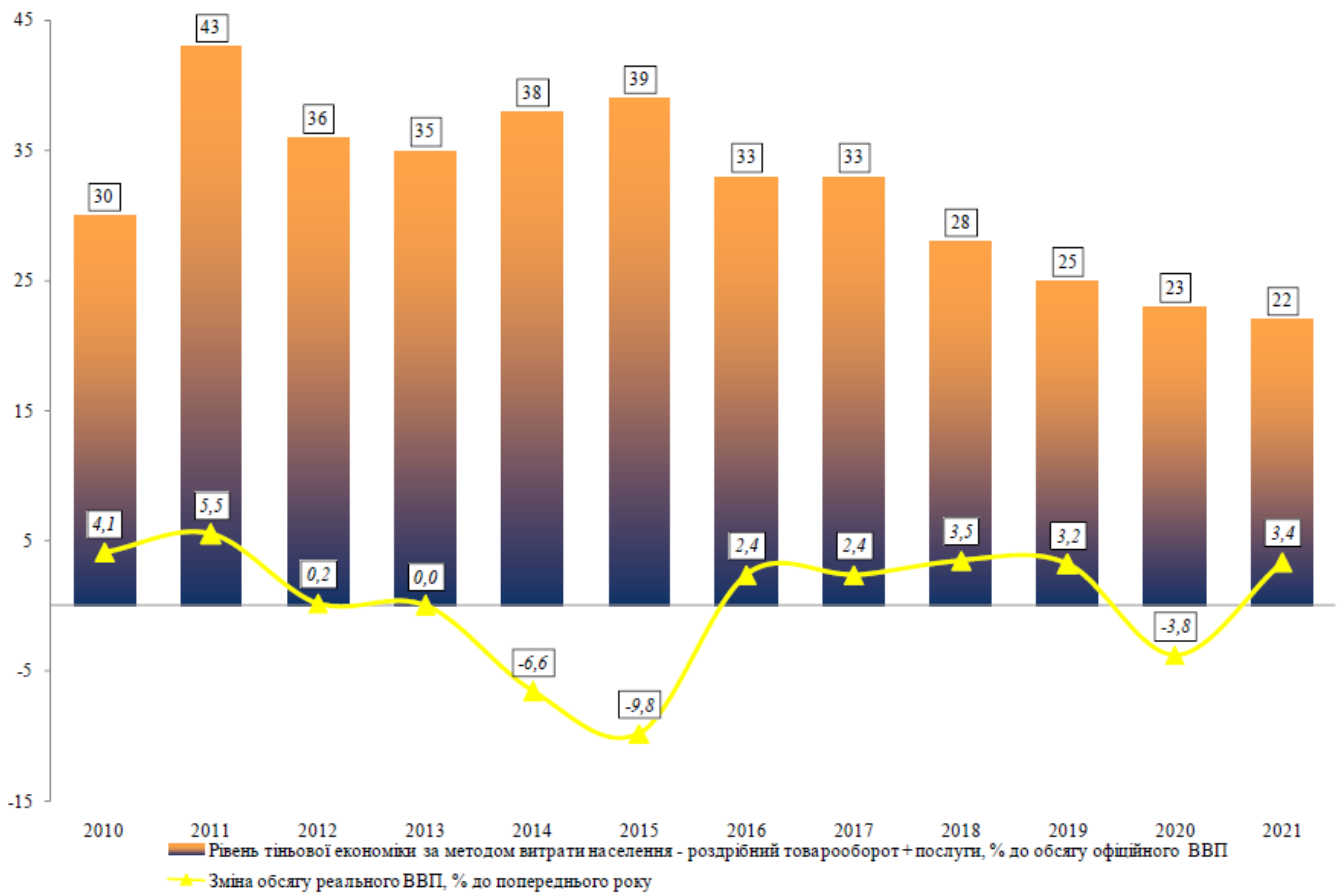

Рис. 2.4. Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” [40]

Метод "витрати населення - роздрібний товарообіг і послуги" є одним із способів визначення рівня тіньової економіки.

Цей метод полягає у вимірюванні витрат населення на споживання різних товарів і послуг через роздрібний торговельний сектор. Доходи, які відображаються в офіційних статистичних даних, не відображають усі види доходів, що отримуються в результаті економічної діяльності, яка не зареєстрована в офіційних бухгалтерських документах. Такі види діяльності називаються тіньовою економікою.

Даний метод полягає в підрахунку обсягу роздрібного товарообороту і послуг, що здійснюється в країні, та порівнянні його з загальними витратами населення на споживання. Різниця між обсягом роздрібного товарообороту та загальними витратами населення може свідчити про те, що певна частина витрат населення не зареєстрована в офіційних документах і може бути пов'язана з тіньовою економікою.

Цей метод може бути корисним для оцінки рівня тіньової економіки в країні, оскільки роздрібний сектор є одним з тих, що найбільш піддається впливу тіньової економіки. Проте варто зазначити, що цей метод має свої обмеження, оскільки він не враховує інші види економічної діяльності, яка не зареєстрована в офіційних бухгалтерських документах.

І наостанок наведемо показники рівня тіньової економіки за методом «збитковості підприємств».

Метод збитковості підприємств є одним з методів визначення рівня тіньової економіки.

Цей метод полягає в аналізі фінансової звітності підприємств та визначенні рівня їх збитків. Якщо підприємство зазнало значних збитків, але продовжує функціонувати, можливо, що частину доходів підприємства не зареєстровано в офіційній фінансовій звітності. Це може бути пов'язано з тіньовою економікою, яка часто включає у себе нелегальні види діяльності та ухиляння від сплати податків.

Цей метод може бути корисним для визначення рівня тіньової економіки в певних галузях або регіонах. Проте варто зазначити, що цей метод має свої обмеження, оскільки збитковість підприємств може бути пов'язана з різними факторами, включаючи конкуренцію, високі витрати на виробництво та невдачі в управлінні підприємством, і не завжди пов'язана з тіньовою економікою. Додатково, цей метод не дозволяє визначити, які саме види діяльності є тіньовими, або визначити обсяг тіньової економіки в цілому.

За даними Мінекономіки показники тіньової економіки в Україні за цим методом є такими:

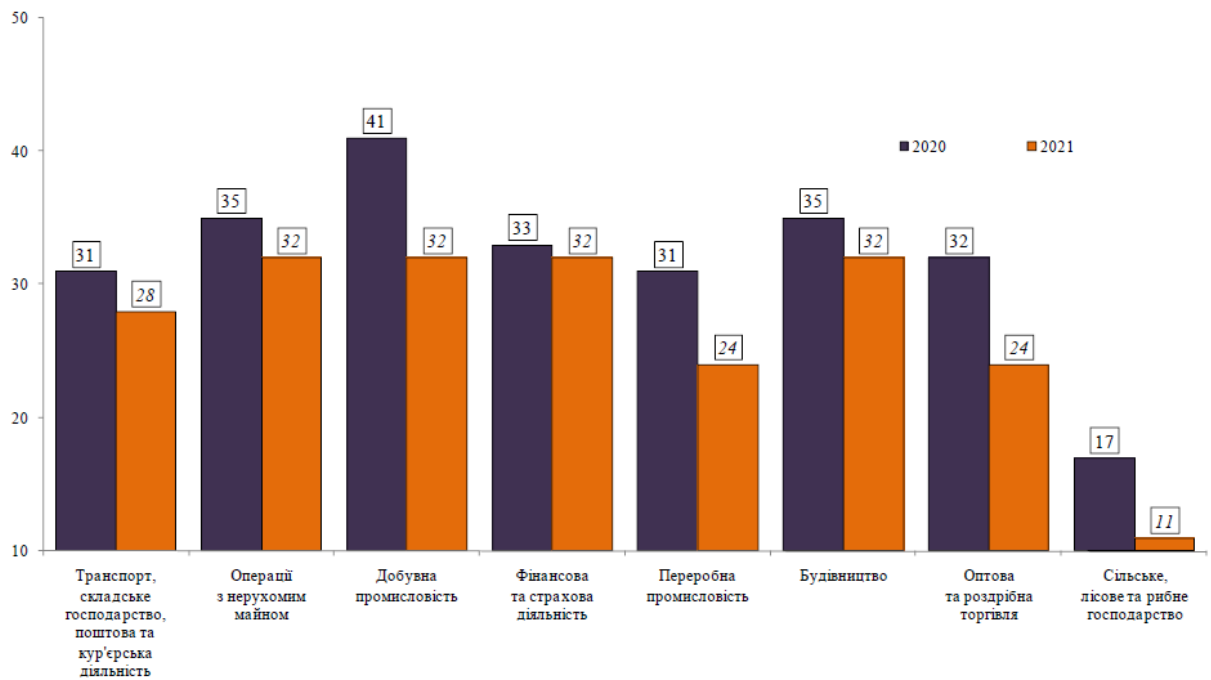

Рис. 2.5. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності [40]

Протягом 2020-2023 років в наша країна пройшла досить таки цікавий період боротьби з проявами тіньової економіки, практика показала, що період запровадження і дії карантинних обмежень дав поштовх до зменшення показників тіньової економіки а також адаптацію суб'єктів господарювання до європейських вимог та стандартів провадження господарської діяльності та оподаткування. Але негативним проявом виявилось поява якісно нових каналів тінзації економіки, нажаль станом на зараз провадиться підбір та аналіз основних способів їх виявлення та боротьби з їх проявами.

Збройна агресія російської федерації та як наслідок війна та запровадження правового режиму воєнного стану, тимчасова окупація територій та масові руйнування призвели до суттєвих змін в напрямку господарської діяльності, що може мати своїм наслідком несплату та неспроможність багатьох суб'єктів господарювання до сплати податків, зборів та інших платежів, або і вихід з фінансового поля нашої країни у зв'язку з перебуванням під окупацією, що має своїм наслідком якісно новий підхід до

проявів тінізації економіки, визначення проявів та ризиків яких а також боротьба з ними є досить таки довгим процесом, але запровадження дієвих засобів боротьби з тінізацією економіки необхідне вже сьогодні з метою забезпечення економічної стабільності країни а також фінансового підґрунтя для післявоєнної відбудови та відновлення економічного потенціалу нашої країни.

Для створення економічно сприятливих умов та зміцнення інституційного середовища в нашій країні мають бути подолані певні системні чинники, серед яких: низький рівень захисту права власності; недостатній рівень захисту інтелектуальної власності; достатньо низький рівень ліквідності фондового ринку захисту прав інвесторів а також недостатня спроможність регулятора протидіяти зловживанням на економічному ринку; недосконалість судової системи України, і як наслідок низький рівень довіри інвесторів та суспільства до неї; високий рівень корупції; наслідки бойових дій на території України - поява непідконтрольних територій, утворених як наслідок збройної агресії росії а також зростання економічних можливостей для дії схем контрабанди товарів тощо.

Підсумовуючи викладене вище можемо відзначити, що саме розробка та впровадження в життя комплексу заходів з детінізації економіки, який включатиме способи та методи виявлення, фіксації та боротьби з проявами тіньової економіки а також дієві засоби з попередження таких проявів стане запорукою розбудови України як економічно сильної та розвиненої європейської держави.

2.2. Кореляція розмірів податків та їх сплати з обсягами тінізації економіки України

Податкова система України включає в себе сукупність податків, платежів та зборів, а також інших обов'язкових платежів, які сплачуюся відповідно до

чинного законодавства фізичними та юридичними особами. Слід підкреслити, що окрім зазначених елементів за допомогою яких держава забезпечує свій розвиток та стабільність в державі існують позабюджетні фонди, доходи яких власне формуються за допомогою цільових нарахувань.

Ефективність податкової системи, як видається є обернено пропорційною рівню тінізації економіки в державі: чим ефективнішою є така система тим нижчий рівень тіньової економіки і навпаки.

На жаль вітчизняну податкову систему навряд чи можна вважати ефективною. До основних її недоліків слід відносити: високий рівень податкового навантаження, часті (інколи несистемні та необґрунтовані) зміни податкового законодавства, відсутність простих механізмів адміністрування податків, високий рівень податкового боргу, значні обсяги несплати податків тощо.

Вже з назви питання винесеного на розгляд зрозуміло, що обсяги тінізації економіки, в частині податків, залежать принаймні від двох факторів: від обсягу податкового навантаження на платників (кількості податків, їх величини тощо) та обсягів їх несплати (ухилення тощо). На огляді цих факторів, та їх впливі на рівень тінізації економіки ми і зосередимося у цій частині роботи.

Щодо першого, то в літературі обґрунтовано зазначається, що високий рівень податкового навантаження часто є однією з основних причин переходу економіки в тінь.

Податкове навантаження є наслідком податкової політики держави та якісною характеристикою кожної податкової системи. У світовій практиці застосовують різні способи визначення податкового навантаження: шляхом зіставлення суми податкових надходжень до бюджету з сукупними доходами приватного сектору; шляхом віднімання від загальної суми податкових надходжень видатків й трансферів з бюджету на утримання приватного сектору економіки; як співвідношення податкових бюджетних надходжень до ВВП [13].

За оцінками експертів рівень податкового навантаження в Україні за останні роки, в тому числі за різними складовими податкової системи характеризується такими показниками:

Таблиця 2.1

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень бюджетного податкового навантаження, %	35,5	32,0	33,9	32,0	29,1	29,8	33,3
ВВП реальний (в цінах попереднього року)	1430,2	2034,4	2445,5	3083,4	3675,7	3818,4	4363,5
Податкові надходження до зведеного Держбюджету, млрд грн	507,6	650,7	828,1	986,3	1070,3	1136,6	1453,8
Рівень податкового навантаження на працю, %	19,6	13,2	15,1	15,0	15,6	16,7	17,2
ПДФО, млрд грн	99,9	138,7	185,6	229,9	297,8	319,0	378,3
ЄСВ, млрд грн	169,8	111,7	158,9	202,0	241,7	281,7	327,0
Єдиний податок, млрд грн	10,9	17,1	24,0	29,5	35,2	38,0	46,2
Рівень податкового навантаження на капітал, %	5,7	5,3	5,1	5,1	4,6	4,6	5,8
ППП, млрд грн	39,0	60,2	73,3	106,1	117,3	118,4	163,8
Рента, млрд грн	41,9	46,6	51,1	50,0	52,0	57,1	89,3
Рівень податкового навантаження на споживання, %	20,4	17,8	19,0	17,3	14,8	15,3	17,2
ПДВ, млрд грн	178,4	235,5	313,9	374,5	378,6	400,6	536,4
Мито, млрд грн	40,3	20,3	24,5	27,0	30,0	30,4	38,1
Акциз, млрд грн	70,7	101,7	121,4	126,7	130,7	146,6	172,0
Інші, млрд грн	2,8	4,9	4,7	4,9	6,0	5,3	5,3
Коефіцієнт податкового навантаження загальний, %	47,4%	37,5%	40,4%	38,5%	35,7%	37,1%	40,8%

Джерело : [30].

Експерти виділити три істотні моменти, які характеризують податкове навантаження в Україні:

- коливання рівня податкового навантаження з року в рік. Вони, з одного боку, говорять про несталі темпи зростання ВВП, а з іншого – про хронічні зміни у податковому законодавстві країни;

- високий рівень податкового навантаження на працю та споживання. Ризики, пов'язані із високим рівнем оподаткування праці очевидні – тінізація ринку праці, його утиск через хронічне бажання роботодавця зекономити на персоналі, стримування зростання добробуту населення. Зниження оподаткування доходів громадян має цілу низку позитивних ефектів. Насамперед, завдяки ефекту заміщення, впливаючи на поведінку людей. Нижчі податки ставки підвищують винагороду після сплати податків за роботу, стимулюючи не лише більші робочі зусилля, заощадження та інвестиції. Зазвичай це передбачуваний ефект зниження податків на працю та споживання.

- доволі високий загальний рівень податкового навантаження в Україні. На рівні таких країн як Норвегія (40%), Нідерланди (39%) чи Німеччина (38%). Найвищий же рівень податкового навантаження демонструють такі країни як Данія (46,5%), Франція (45,4%), Бельгія (43%) та Швеція (43%). Усі вони – розвинені країни, піки економічного зростання яких залишились у далекому минулому. [39].

Окрім необґрунтованого податкового навантаження причиною тінізації економіки є небажання платників сплачувати податки.

З вищенаведеного слід підкреслити, що однією із форм прояву тіньових економічних відносин є ухилення від сплати податків, що виражається у різних способах зменшення податкових платежів, завдяки яким платник податку умисно не сплачує податок (податки) або занижує розмір податкових зобов'язань з порушенням законодавства держави.

Слушно зауважує науковець Парфеній Л.А.: «Однією з ознак дієвості податкової системи є масштаби використання схем ухилення від сплати

податків. Виходячи з цього, чим більшими є обсяги ухилення від оподаткування, тим слабкішою є держава внаслідок недофінансованості державного бюджету, що проявляється зокрема в дефіциті фінансування соціальної сфери, а відтак низькому рівні соціального захисту населення. Тому з метою забезпечення стійкого розвитку держави зокрема є необхідним розв'язання проблеми ухилення від сплати податків» [26, с. 270].

Необхідно відзначити, що схеми ухилення від сплати податків є різноманітними. З огляду на латентність таких процесів обчислити реальні втрати бюджету від таких незаконних діянь неможливо. Однак, для того, щоб продемонструвати обсяги таких втрат можемо навести такі оприлюднені в літературі дані:

Таблиця 2.2

Назва схеми ухилення від сплати податків	Яких податків дозволяє уникнути схема	Обсяги операцій		Втрати бюджету від схеми	
		2019 р.	2020 р.	2019 р.	2020 р.
Корупція на митниці, порушення правил переміщення товарів через кордон, контрабанда	Мито, Податок на додану вартість, акцизний податок	226-320	226-380	68-96	68-120
Схеми, які передбачають офшорні зони	Податок на прибуток підприємств	130-220	120-200	23-40	15-35
Податкові ями, конвертаційні центри	Податок на додану вартість, ЄСВ, ПДФО	60-90	70-90	15-25	17-25
Виробництво контрафактної продукції	Податок на додану вартість, акцизний податок	40-60	45-70	11,5-16	12-20
Схема заробітна плата у «конвертах»	ПДФО, ЄСВ, військовий збір	58-231	220-300	24-94	110-150
Схема зі «спрощеннями» -схема ФОП замість найму -заниження доходу	ПДФО, військовий збір, ЄСВ Єдиний податок	23-58 130-156	23-58 50-130	4-10 6,3-7,6	6-10 1-6,3

Джерело: [32]

Очевидно, що хоча дані стосуються періоду трьохрічної давності, на сьогодні, як видається, ситуація відрізняється неістотно.

Окрім цього – прогноую, що вже в недалекому майбутньому буде викрито колосальні обсяги ухилення від сплати податків шляхом маскування незаконних дій під діяльність з надання гуманітарної допомоги, волонтерство тощо.

Баранов С.О. підкреслює, що: «для економічних агентів існує три основні типи зменшення податкових платежів: ухилення від сплати податків, уникнення сплати податків та податкове планування. З одного боку, фірма або індивід (домогосподарство) зацікавлені в отриманні субсидій та доступі до суспільних благ за рахунок бюджетних коштів (захищеність прав, екологія тощо). З іншого боку, будь-якій податок зменшує залишки коштів у розпорядженні економічного суб'єкта, що спонукає його на мінімізацію платежів (податків, зборів, мита тощо). Платники податків до оптимізації оподаткування відносять будь-які дії (законні та незаконні), спрямовані на скорочення платежів і зборів до бюджету. Численні консалтингові фірми пропонують послуги у «законній» оптимізації податків. Існують численні способи незаконного отримання бюджетного відшкодування з ПДВ або компенсації з бюджету податків, нібито сплачених в інших країнах» [2, с. 103].

Варто звернути увагу на те, що для будь-якої держави, зокрема й для України несплата податків є негативним явищем, що пов'язане по-перше, з неможливістю в повній мірі бюджету держави наповнитись, по-друге, створюється бюджетний дефіцит, по-третє, скорочується видаткова частина державного бюджету, по-четверте, можливість застосування процедури секвестру, що власне пов'язана з скороченням витрат при реалізації певних статей чи повністю усього державного бюджету держави.

Слід зазначити також й про те, що ухилення від сплати податків може призвести до порушення принципів ринкової конкуренції, тому, що суб'єкт який відповідально сплачує податки до бюджету не може повноцінно бути конкурентом підприємству, яке ухиляється від сплати податку, тобто іншими словами кажучи сплата податку свого роду податковий тягар в основному покладається на відповідальних та сумлінних платників податків. Логічним із

зазначеного є й те, що виникає ще один негативний наслідок вже й так негативного явища тіньової економіки, як корупція, яка власне й підвищує рівень злочинності в державі, який поміж інших факторів його виникнення, також зумовлений й ухиленням від сплати податку чи інших визначених законодавством платежів.

О.А. Крамаренко також зазначає, що: «основними сегментами тіньової економіки і механізмами отримання тіньових прибутків є: корупція; приховування реальних прибутків громадян, а також прибутків підприємств від оподатковування (ухилення від сплати податків); нелегальний експорт капіталів; незаконна приватизація державної власності; отримання тіньових прибутків унаслідок вилучення з обороту різниці між офіційними й реальними цінами на товари і послуги; дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах; нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції (контрабанда); випуск і реалізація невраховуваної продукції та надання невраховуваних послуг; кримінальні злочини; фінансове шахрайство» [18, с.166].

У боротьбі з податковими правопорушеннями можуть застосовуватись, «репресивні (покарання) та попереджувальні (превентивні) методи боротьби з податковими правопорушеннями» [26, с. 271].

До комплексу попереджувальних заходів входить надання консультативно-методичної допомоги платникам податків, своєчасне висвітлення змін податкового законодавства у пресі, оприлюднення інформації про найбільш типові порушення податкового законодавства та огляд господарської і судової практики [10, с. 142].

У порівнянні з іншими видами економічних злочинів, як зазначає С.В. Кирпа: «чисельність офіційно зареєстрованих злочинних порушень податкового законодавства може здатися відносно невеликою» [13], тому що стаття 212 Кримінального кодексу України говорить про «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) ...» [13]. А довести умисність майже нереально на думку Кирпи С.В.

Як зазначає О.А. Краменко «Проблема ухилення від сплати податків в Україні набула масового характеру (за деякими оцінками 40–50% ВВП перебуває в тіні, тобто не оподатковується). Слід підкреслити, на думку науковця, можливості ухилення для різних податків є різними, залежно від механізму визначення платників, ставок і об'єктів оподаткування по тих чи інших податках. Залежність тут така: 1) при визначенні суб'єкта оподаткування менша зацікавленість в ухиленні виникає в тому випадку, якщо платник податку і носій податкового тягара цього податку не збігаються (класичний приклад – непрямі податки); 2) при визначенні ставок оподаткування – складніше ухилитися від податків, ставки по яких визначені у твердих сумах, а не в процентах до вартісного обсягу; серед процентних ставок лідером щодо ухилення є податки з диференційованими ставками по різних групах товарів чи платників або прогресивні залежно від обсягу доходу, водночас універсальні ставки зменшують можливості для ухилення; 3) щодо об'єкта оподаткування – при визначенні останнього у кількісних показниках (у фізвимірі) ухилитися досить важко від оподаткування. Якщо ж об'єкт визначається у вартісному вимірі, то чим складнішим є механізм підрахунку, тим легше ухилитись від цього податку» [18, с. 167].

Способів ухилення від сплати податків науковці виділяють по різному, наприклад, В.В. Лисенко та ін. розглядають різні способи ухилення від сплати податків [21, с. 135-136], виділяючи податок на додану вартість та податок на прибуток, ідентифікують способи ухилення у відношенні акцизного збору: продаж алкогольних напоїв та тютюнових виробів без марок, фальсифікація митних декларацій імпортерами, фальсифікація даних про кількість виробленої продукції підприємствами-виробниками підакцизної продукції.

Розміри тіньової економіки є різними в різних країнах світу і, відповідно, визначення масштабів тіньової діяльності залежить від особливостей функціонування економічних систем. Експертні оцінки цього показника в Україні, залежно від методу, коливаються від 20% до 60%. За даними Державного комітету статистики України він дорівнював 20%, а за звітами

Міністерства економічного розвитку і торгівлі України – 50% у ВВП. Таке значення тінізації економіки країни свідчить про втрату 50% податкових надходжень до бюджету країни. У 2011 році податки склали 83,15% доходів Державного бюджету, у 2012 році – 83,4%, а в 2013 – 70,17%, 2014 – 73,18%, 2015 – 68,98% [17, с. 621],

Одним із популярних способів ухилення від оподаткування є використання «податкових гаваней», центрів «офшор», «сховищ».

«Податкова гавань» — це регіон, метою якого є залучення іноземних інвестицій шляхом надання податкових пільг та інших переваг. «Офшорний» центр є різновидом «податкової гавані», тобто це регіон, де зареєстровані підприємства здійснюють офшорні операції, тобто фінансові та комерційні операції, які здійснюються за межами країни та поза її межами. «Офшорний» центр, на відміну від «податкової гавані», надає податкові пільги та інші переваги лише для операцій з іноземними резидентами та іноземною валютою. Вони проводять політику залучення іноземних інвестицій, звільняють нерезидентів від валютного та експортного контролю та пропонують їм податкові переваги.

До основних причин, що сприяють посиленню і зростанню тіньового сектора економіки О.А. Крамаренко на сучасному етапі, виділяє такі: «податковий тиск, який не витримують у теперішніх економічних умовах більшість фізичних і юридичних осіб, що діють у межах законодавчого поля України; правову незахищеність суб'єктів економічної діяльності від зловживань, утисків, протидії з боку чиновників державного апарату на всіх його рівнях; незахищеність громадян і підприємств від зазіхань злочинних формувань; відсутність стабільного і збалансованого законодавства, яке б регламентувало економічну діяльність; законодавчу неврегульованість багатьох сторін діяльності комерційних банків; відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам; міждержавну інтеграцію тіньового сектору і суб'єктів тіньової економічної діяльності; тотальну криміналізацію підприємницьких структур тощо» [18, с.166].

З вище наведеного слід наголосити на тому, що держава повинна створити для платників податків такі умови, в яких платникам податків було б не вигідно ухилятися від їх сплати, тобто держава має створити такі умови щоб унеможливити несплату податків. Проте ми маємо розуміти, що є ухилення від сплати податків в межах визначених (дозволених) законом, а також є уникнення від сплати податків, наслідком останнього є порушенням податкового законодавства та відповідна несплата податків до бюджету відповідно до норм чинного законодавства.

Слід також зазначити, що несплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів - це умисні незаконні дії, що пов'язані із ухиленням фізичних та (або) юридичних осіб від сплати обов'язкових внесків (визначених законом) у бюджет держави, та за їх несплату повну чи неповну чи часткову передбачено чинним законодавством юридичну відповідальність.

Проте слід підкреслити також й той факт, що за для вдалої боротьби з ухиленням від сплати податків та реального забезпечення поступлення коштів до бюджету нашої держави, слід створити комплексну державну програму, яка змогла б стимулювати вітчизняну економіку, власне, яка б охоплювала систему податкових пільг-переваг (англ., Tax Benefits), оскільки податкова політика має прямий вплив на економічну діяльність підприємств в державі. Ось чому, створення обдуманої та послідовної податкової системи дозволить максимально поєднати (збалансувати) загальнодержавні та приватні інтереси та допоможе створенню та подальшому розвитку підприємництва в державі. І як наслідок, діяльність підприємств стане успішною та прозорою, а держава в свою чергу отримуватиме доходи, яким зможе забезпечити свою стабільність та подальший розвиток у всіх напрямках життєдіяльності, особливо в оборонній сфері, соціальній, спортивній тощо.

Висновки до розділу 2.

Дослідивши концептуальні засади основних показників тінізації економіки а також проаналізувавши вплив податкового регулювання на рівень тіньової економіки можна сформулювати наступні твердження:

1. На сьогодні в Україні існує дефіцит державного бюджету, є одним з дуже важливих проблемних питань економічного розвитку держави та який пов'язаний не лише з війною, а й з не достатнє поступлення бюджетних коштів, а саме податків (податкових надходжень). Ухилення від сплати податків на сьогодні є характерним для будь-якої держави. Нажаль, за рахунок недофінансування бюджету держави, понижується рівень соціального захисту населення держави. Для комплексного дослідження питання показників тіньової економіки передбачено застосування комплексу економічних методів розрахунку рівня тінізації економіки.

2. На сьогоднішній день за попередніми експертними оцінками, масштаби тіньової економіки нашої держави перевищують левову частку валового внутрішнього продукту, що в подальшому може призвести до реальної загрози вітчизняній безпеці, ось чому потрібно вносити зміни до законодавства, та удосконалювати його. Важливим та необхідним є покращення та удосконалення податкової системи нашої держави шляхом: зниження податків та зборів, рівномірність їх розподілу між платниками в залежності від сфери їх діяльності, а також удосконалення системи контролю щодо сплати податків, яка б запобігала ухиленню від сплати податків.

3. На наш погляд рівень тінізації економіки напряму залежить від геополітичної ситуації в державі. Численні прояви підняття або зниження рівня тінізації економіки прямо-пропорційні запровадженню карантинних обмежень на території нашої країни та початком бойових ді, які мають наслідком часткову тимчасову непідконтрольність певних територій, що проявляється в податковій та економічній нестабільності. Післявоєнна відбудова нашої країни це процес, який потребує стійкого економічного

підгрунття, основною складовою якого є належна сплата податків, зборів та інших платежів, тому для підтримання рівня економічної стабільності та подальшої розбудови нашої країни потрібно створити міцне економічне та соціальне підгрунття, а отже потрібно вживати дієвих заходів боротьби з негативними явищами в економічній системі, та тіньовою економікою.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

3.1. Вдосконалення механізмів протидії ухиленню від сплати податків, як спосіб боротьби з тіньовою економікою в Україні

Основою ефективною розбудови будь-якої держави зумовлюють відповідні засоби (ресурси). Податки, збори та інші обов'язкові платежі, власне й є тими засобами по-перше, якими можна розвивати економіку держави, та підвищувати економічний статус держави, по-друге, їх визначаються та встановлюються державою відповідно до законодавства, по-третє, податкова система держави виступає механізмом реалізації функції перерозподілу доходів в державі.

Ухилення від сплати податків це порушення чинного законодавства держави. Умисне та свідоме зменшення розмірів податків чи повне ухилення від їх сплати, платник податку свідомо порушує економічну стабільність не лише держави, але тої адміністративно-територіальної одиниці де сам проживає. Як наслідок, чим більшими є масштаби ухилення платників податків від їх сплати, тим ослабленою стає держава через недофінансування державного бюджету, на прикладі це можна побачити на дефіциті фінансування різних сфер соціальної сфери зокрема. Тому для забезпечення сталого розвитку нашої держави необхідним є протидія ухиленню від сплати податків.

У науковій літературі питання протидії ухиленню від сплати податків розглядали у своїх працях такі науковці, як: С.О. Баранов, А.С. Веткін, В.П. Вишневський, О.В. Коваль, Ю.В. Панюра, І.А. Майбуров, О.В. Мірошніченко та багато інших.

Слушно зазначають О.В. Химич, О.І. Білик, В.Я. Карковська: «...для багатьох суб'єктів господарської діяльності ухилення від сплати податків

навіть стало звичною нормою діяльності. Сума прихованих податків стає джерелом розширення діяльності бізнесу, вирішення виробничих і соціальних проблем підприємства чи власного збагачення власників. Явище ухиляння від сплати податків негативно впливає і на соціально-економічну сферу країни. Це виражається у порушенні правил чесної конкуренції в ринкових умовах, рості корупції, недостатньому фінансуванні соціального сектору економіки, відтоку інвестицій за кордон тощо» [43, с.263].

Слід підкреслити, що М.О. Вітліна та Т.М. Шульга вважають, що «ухилення від сплати податків є злочином у сфері господарської діяльності, що полягає в умисному ухиленні від сплати обов'язкових платежів (у вигляді податків та зборів), що входять у систему оподаткування, вчиненому службовою особою підприємства, установи чи організації, приватним підприємцем або іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати (ст. 212 Кримінального кодексу України)» [5, с. 178].

Аналізуючи вітчизняну нормативно-правову базу слід відзначити, що ч. 1 ст. 212 Кримінального кодексу України [19] передбачено відповідальність «умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах». У примітці до цієї статті зазначається, що значним розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. З урахуванням положень Податкового кодексу, станом на 2023 рік – відповідальність настає, якщо платником не сплачено податків на суму 402600 грн). Водночас максимальне покарання за таке кримінальне правопорушення - штраф від 85 до 170 тис грн. з позбавленням

права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. При несплаті податків у великих (які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян) та в особливо великих (які в сім тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян) розмірах настає більш суворя відповідальність.

Окремо законодавство передбачає відповідальність у ст. 212-1 Кримінального кодексу України за умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана його сплачувати, якщо таке діяння призвело до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у значних розмірах. [19]

Попри наявність цих норм мусимо констатувати, що вони не є надто ефективними – привішування платників до сплати податків лише кримінально-правовими засобами не вирішить проблему тіньової економіки.

Як підкреслює Кирпа С.В. «...в Україні склалася ситуація, коли кримінальна економічна поведінка суб'єктів оподаткування стала звичайною умовою їх діяльності. Серед суб'єктів економічної діяльності сформувалося коло юридичних і фізичних осіб заздалегідь налаштованих на несплату податків. Це обумовлює необхідність активної боротьби з цими правопорушеннями. Основною необхідною умовою боротьби з несплатою податків є своєчасне і повне виявлення подібних фактів. На сьогодні їх виявляється не більше 10 %. Точні обсяги податкової злочинності важко визначити через її латентність (прихованість), а також через невідповідність і непорівнюваність даних за різні періоди у зв'язку із частими змінами законодавства» [13].

На сьогодні важливим для України є тісне співробітництво з європейськими державами у боротьбі з ухиленням від сплати податків. М.О. Вітліна та Т.М. Шульга вважають, що: «...серед заходів, яких потрібно вжити в межах міжнародного співробітництва з боротьби з ухиленням від сплати податків, можна виділити інформаційний обмін між країнами; обов'язок ідентифікації; вільний доступ співробітників органів внутрішніх справ для виїзду або в'їзду в закордонні країни у справах даної категорії й інші» [5, с.179].

Основними формами взаємодії в галузі міжнародного податкового регулювання є застосування загальних правил боротьби з ухиленням від сплати податків General Anti-Avoidance Rules (далі – правила GAAR), спеціальних міжнародних угод із податкових питань Specific Anti-Avoidance Rules (далі – SAAR), а також координація зусиль у межах діяльності Організації економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР), зокрема, запровадження плану Base erosion and Profit Shifting (далі – BEPS). Директивою Європейського Союзу проти уникнення оподаткування передбачено правила GAAR. Це загальна концепція боротьби з податковим ухиленням, що полягає в сукупності законодавчих і організаційних заходів, спрямованих на боротьбу з ухиленням від сплати податків, та характеризується широкою сферою використання. Якщо правила GAAR – це загальна концепція боротьби з ухиленням від сплати податків, то правила SAAR передбачають спеціальні, конкретні законодавчі заходи, що впроваджуються в правову систему держави та застосовуються до вузького кола операцій. Іноді такі правила можуть мати назву Targeted Anti-Avoidance Rules (TAAR), тобто цільові правила протидії уникненню оподаткування [5, с. 179].

У вітчизняному законодавстві держави (законах, судовій практиці тощо), у міжнародних угодах та договорах можуть бути закріплені загальні та спеціальні правила з приводу оподаткування.

SAAR часто визначається на рівні законодавства. До них можна віднести спеціальне регулювання трансфертного ціноутворення, контрольованих іноземних компаній. Не так часто законодавчо можуть бути закріплені GAAR. Введення в дію загальних правил дозволяє іноді не враховувати податкові переваги, отримані платником податку, що є логічним розвитком податкової політики, передбачає більш активне здійснення обміну інформацією між податковими органами різних держав, розширення застосування принципу відкритості під час організації взаємин між платником податків і податковими органами, боротьбу зі згубною податковою конкуренцією і «податковими гаванями» [45].

Завдання GAAR полягає в боротьбі з ухиленням від сплати податків, не перешкоджаючи бізнесу та підприємцям – платникам податків здійснювати законну підприємницьку діяльність, створенні механізмів протидії застосуванню агресивних схем зменшення податків, заснованих на зловживанні нормами внутрішнього законодавства і положень договорів про усунення подвійного оподаткування. Уперше GAAR запровадженні в національне законодавство Австралії в 1915 р. Пізніше принципи GAAR імплементовані в законодавчі системи Нідерландів (1924 р.), Франції (1941 р.), Німеччини (1977 р.), Канади (1988 р.), Китаю (2008 р.), Великобританії (2013 р.) та інших держав. Важливою складовою правил правил GAAR є складність доведення сумлінності чи, навпаки, несумлінності застосування платниками податкових схем. Кожна держава застосовує свій підхід. У Бельгії, Індії, Великобританії, Франції, Мексиці, Японії, Італії недобросовісну природу схем податкового планування повинні доводити податкові органи. В Австралії, Росії, Китаї, Сполучених Штатах Америки, Ірландії, Сінгапурі, Швеції та Південній Кореї довести сумлінність своїх схем повинен сам платник податків. У деяких інших країнах (Канада, Швейцарія, Польща, Індонезія, Німеччина) тягар доведення розділено порівну між платником податків та податковими органами. Досвід закордонних країн доводить, що сама природа

GAAR передбачає суто суб'єктивне судження з боку податкових органів. Поступово ці правила впроваджуються і в Україні [5, с. 179].

Також важливим засобом у боротьбі з податковими зловживаннями є ініціативи Організації економічного співробітництва і розвитку, яка інституційно очолила міжнародне податкове регулювання у 2012 р. після того, як G20 доручила удосконалити рекомендації із протидії агресивному податковому плануванню. ОЕСР об'єднує 35 найбільш економічно розвинених країн світу та співпрацює з державами світу, які не є членами організації, з Україною також, у межах спеціалізованих програм, міжнародних заходів, надає урядам цих країн рекомендації з вивчення, розроблення та покращення соціально-економічної політики.

У 1988 р. розроблено Багатосторонню конвенцію про взаємну адміністративну допомогу з податкових справ. Цей міжнародний договір регулює питання взаємної допомоги його учасників у сфері адміністрування транскордонного оподаткування, а також, зокрема, боротьби з ухиленням від сплати податків [5, с. 179].

Ще одним дуже важливим засобом боротьби з ухиленням від сплати податків є Конвенція про взаємну адміністративну допомогу з податкових справ була доповнена спеціальним Протоколом на лондонському саміті G 20 у 2010 р. На сьогоднішній день до Конвенції долучилось більше 100 держав, серед яких усі країни G 20, країни БРІКС, майже всі члени ОЕСР та деякі офшорні юрисдикції. Україна приєдналася до даної Конвенції у 2004 році, а у 2013 р. ратифікувала спеціальний Протокол до неї. Основна мета Конвенції про взаємну адміністративну допомогу з податкових справ – це створення механізму співпраці податкових органів різних держав у боротьбі з ухиленням від сплати податків. Одним з важливих інструментів співпраці є обмін податковою інформацією між країнами, що має 3 форми: обмін за запитом, автоматичний обмін, спонтанний обмін. Крім переліченого, Конвенція передбачає важливий елемент співпраці – це податкові перевірки. Перевірки

можуть бути таких видів як: одночасні перевірки, податкові перевірки за кордоном [16].

Одним з важливих кроків у сфері протидії та боротьби з ухиленням від сплати податків є затверджений на саміті G 20 у листопаді 2015 року в Туреччині підсумковий план BEPS [12], в якому передбачені відповідні заходи ОЕСР. За ініціативи ОЕСР до плану BEPS може доєднатись будь-яка держава. Цікавим є той факт, що держави, які не є членами G 20 та BEPS вони можуть вступити в «інклюзивну групу з реалізації плану BEPS». Метою BEPS є створення механізму якісної боротьби зі схемами, які сприяють глобальному переходу прибутку компаній 180 № 1 2019 в офшори, та правових основ боротьби з мінімізацією корпоративного оподаткування для унеможливлення застосування агресивних схем міжнародного податкового планування [12].

З вище наведеного слід підкреслити, що проблема ухилення від сплати податків на сьогоднішній день є важливою, яка негативно відображається на економіці держави та негативно впливає на становище держави на міжнародній арені. За для зменшення масштабів ухилення від сплати податків варто оновити та вдосконалити законодавство держави, підвищити рівень боротьби з корупцією в державі, належним чином використовувати податкові надходження тощо. Необхідним кроком в даному напрямі боротьби з явищем ухилення від сплати податків, буде покращення системи податкового адміністрування податків та зборів, забезпечення її прозорості, послідовне зниження та рівний розподіл податкового навантаження між платниками податків в залежності від виду діяльності, налагодження більш суворого податкового контролю, яка б завадила ухилятися платникам податків від їх обов'язкової сплати.

3.2. Зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою засобами податкового регулювання та можливості його використання в Україні

Тіньова економіка існує майже у кожній державі світу, тому й не дивно, що вона знаходиться у постійному полі зору науковців, які часто відносять її до офіційної (легальної) економіки. З цією проблемою зустрічаються держави, як з перехідною економікою так й ті, що розвиваються.

В складі тіньової економіки існують механізми які є аналогічними тим, що використовуються офіційною (легальною) економікою, використовуючи правила ціноутворення, способи реалізації контрактів (договорів), способи та механізми формування конкурентоспроможності, що власне негативно відображається на податковій складові дохідної частини бюджету держави. Отже слід підкреслити, що тіньова економіка по-перше, стає перешкодою для інвестицій в державу, по-друге, гальмує державну економіку в цілому, по-третє, здійснює відтік вітчизняного капіталу в інші держави чи державу, по-четверте, підвищує рівень корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування тощо. Окрім того до негативних економічних наслідків існування тіньової економіки є негативний вплив на інтеграційні процеси. Саме тому існує необхідність у розробці концепцій та механізмів боротьби з тіньовою економікою, також протидія їй, є частиною економічного розвитку будь-якої держави світу.

Слід зазначити, що в зарубіжних державах існує чималий та необхідних досвід для нашої держави у сфері протидії та стримуванню тіньової діяльності як негативного явища сьогодення. В літературі зазначається, що важливим елементом протидії тіньовій економіці є визначення методів, механізмів, засобів способів та принципів державного управління за для детінізації вітчизняного господарства. На думку науковця, саме ці складові могли б бути основою для створення нової концепції (в перспективі – національної, регіональної та місцевої стратегії та програми) системної та повної детінізації економіки нашої держави [25, с.27].

Концепцію протидії тіньовій економіці розробив та запропонував А.В. Оніщик [24, с.32]. (Додаток Б). Проте, як видається, ця концепція є занадто теоретичною і не містить конкретних шляхів вирішення проблеми.

Слід підкреслити, що вітчизняна нормативно-правова база змінюється, доповнюється та удосконалюється відповідно до вимог сьогодення. Подекуди в ній містяться прогалини та недосконалості, які певним чином гальмують розвиток життя та держави, а також вітчизняне ринкове господарювання, і як наслідок це примушує частину підприємців працювати нелегально. Тобто легальний бізнесмен опиняється в тому ж стані очікування покарання за незрозумілу провину, в якому перебуває нелегальний підприємець. Ситуація ускладнюється тим, що нині відсутній механізм, здатний забезпечити неухильну відповідальність носіїв цих руйнівних явищ [15, с. 54].

На нашу думку, до найбільш дієвих методів детінізації економіки слід відносити такі механізми: фінансового контролю за неправомірними доходами, законодавчий, антикорупційний, податковий тощо. Проте, важливим способом детінізації економіки є також, й підвищення рівня довіри до бізнесу та державно-владних структур держави.

Цікавим в цьому аспекті є організація та впровадження вже на рівні школи навчання основам оподаткування, розробка відповідних дистанційних курсів для самостійного ознайомлення, і, очевидно, спрощення процедури сплати податків.

Особистий досвід засвідчує, що наприклад, з таким інструментом як Електронний кабінет платника податків працюють в основному лише бухгалтери. Пересічні громадяни не використовують його можливостей.

Ще одним способом покращення ситуації в Україні у досліджуваному напрямку є вивчення досвіду закордонних держав та його перспективне застосування в Україні.

На початку слід відзначити, що традиційно, найбільш ефективними способами, які існують у світовій практиці у сфері запобігання та протидії

тіньовій економіці можна виділити: антикорупційний, законодавчий та податковий. Розглянемо їх функціонування на прикладі окремих держав.

Австрія є однією з країн Європейського Союзу, яка має низький рівень тіньової економіки та високий рівень сприйняття корупції. Одним із основним напрямів боротьби з корупцією в державі, було вжиття засобів подолання корупції серед державних службовців. За для реалізації такого кроку австрійським державним службовцям заборонено отримувати подарунки, які спрямовані на отримання можливої прихильності чи збагачення, які службовцем може бути надано у відповідності до своїх повноважень.

Слід зазначити, що схоже положення щодо заборони державним службовцям вести будь-яку тіньову чи корупційну діяльність визначається у законодавстві більшості держав Європи. За законодавством **Німеччини** на державних службовців покладається повна особиста відповідальність за порушення законності дій та посадових обов'язків. Якщо державний службовець звільняється з державної служби, то він зобов'язаний дотримуватись положення (правила) щодо не розголошення відомостей щодо діяльності яку він виконував. Проте, слід підкреслити той факт, що якщо державний службовець в подальшому піти на роботу і у вимогах щодо працевлаштування необхідно буде вказати попереднє місце роботи (служби), то йому необхідно отримати дозвіл у попередньому органі (організації) в якому працював (така ж вимога діє у випадку потреби подачі інформації до суду). Одним з обов'язків, які покладаються на державного службовця є повідомлення про кримінальні діяння, що стали йому відомі. Забороною для державного службовця є й зайняття іншим видом діяльності без попереднього дозволу вищої службової інстанції, не потребує дозволу опікунство, догляд за хворими, здійснення обов'язків передбачених заповітом, зайняття науковою чи дослідницькою діяльністю тощо. Важливим фактом є й те, що державним службовцям забороняється як особисто так і через представників займатись підприємницькою діяльністю, керувати підприємством чи організацією, а також бути членом ради не залежно від форми власності [7, с. 57].

Також варто зазначити, що одним з напрямів протидії тіньовій економіці у Німеччині є боротьба з нелегальною працею та демпінгом заробітних плат на «чорному ринку праці». В Німеччині постійно підвищується контроль над ринком праці, підняттям заробітної плати, також в перспективі є можливість введення диференційованої ставки мінімальної заробітної плати, в залежності від напрямку, а також планується на рівні законодавства встановити заборону приватним підприємцями встановлювати заробітну плату, що не відповідає розмірам, які передбачені законодавством [49].

У Австрії антикорупційні заходи також застосовані й до партійної діяльності. Відповідно до §4 Abs. 710 Parteiengesetz (Цивільний кодекс Австрії), якщо партії отримують великі суми пожертв, то вони мають бути оприлюднені, в незалежності від того чи приватні особи чи громадські організацій їх надали [46].

Боротьбу з тінзацією економіки в Австрії здійснюють Федеральне міністерство фінансів і Федеральне міністерство економіки та праці. Федеральне міністерство фінансів координує діяльність щодо протидії тіньовій економіці в межах своїх повноважень об'єднані зусилля, що здійснюють представники митної служби, податкової адміністрації, Контрольного відомства з нелегальної зайнятості закордонної робочої сили (КІАВ), Управління боротьби з кібер-криміналітетом тощо [46].

Польща. Прикладом для детінізації економіки для нашої держави може бути республіка Польща, яка з 1991 до 2015 роки зменшила рівень тіньової економіки з 34,5% до 19,1 % ВВП. Власне таке зниження мало досить плавний та перманентний характер, що майже не змінював свій напрям. Слід підкреслити, що воно здійснювалось не за рахунок швидкого (лібералізації) розширення податкових ставок. Фактичне податкове навантаження знизилось у 2015 році лише на 1,6 в.п. у порівнянні з 1991 роком. Впродовж даного періоду податкове навантаження, яке було зафіксоване у 1993 р.- 39,2%, а мінімальне відповідно у 2009 та 2010 рр. - 31,4% та 31,1% відповідно. Ставки корпоративного податку за зазначений період знизились із 40% (що була до

1996 р.) до 19% (введена в дію в 2004 р.). З 01.01.2017 р. введено в дію знижену ставку корпоративного податку, яка становила 15 % для малого бізнесу, проте за умови, що річний дохід його не більше 1,2 млн. євро на рік, така ж процедура застосовувалась й для суб'єктів господарювання, що працюють на ринку лише 1 рік. Важливим у вище наведеному періоді було те, що скоротили ставки податку з доходів фізичних осіб. Варто підкреслити й той факт, що Уряд Польщі активно розвивав фіскальне законодавство за рахунок адаптації його до законодавства Європейського Союзу, а не за допомогою кардинальних (радикальних) реформ [28, с. 40].

Фіскалізація, як вважають експерти була одним із найдієвіших способів детінізації економіки Польщі, що власне й здійснювалась за допомогою фіскальних механізмів для запису операцій та іншої податкової інформації на фіксований носій пам'яті. У державах Європейського Союзу новітні технології, що полягають у безготівковому розрахунку є звичними (традиційними) рівень економіки є нижчий ніж у країнах де відсутні розрахунки у такій формі, або не настільки є розповсюдженими. Польща, це країна використовує фіскальні касові апарати і фіскальні принтери вже дуже давно, власне, наближено в країні є два мільйони касових апаратів, 600 тисяч мають можливість друкувати квитанцію і мають паперовий рулон. З 2018 року також Уряд Польщі введе новий вид касових апаратів які будуть надавати електронну квитанцію замість паперової, а також буде надсилатись періодично на усі записи касових апаратів до нової ІТ системи податкових органів. Зазначені заходи є необхідними за для подальшого застосування безготівкових операцій, які є власне одним із най надійніших засобів запобігання існування тіньової економіки. Особи, які не звикли користуватися платіжними картками, теж зможуть застосовувати зазначену вище систему. Тому, що нові касові апарати матимуть зв'язок з мережею Інтернет й відповідно квитанції електронні можна буде отримати або на електронну пошту, або на номер мобільного телефону. Звичайно друкований чек можна буде отримати також, як спосіб підтвердження купівлі-продажу. За

результатами застосування такої новели, надходження від ПДВ прогнозується, що збільшаться на 2-3 млрд. злотих на рік [48].

Слід зазначити, що важливим для детінізації економіки Польщі, було введення в дію Міністерством фінансів – національних чекових лотерей. Їх тривалість була 12 місяців та проводились у декілька освітніх компаній. Відповідно до правил проведення, кожна особа мала можливість зареєструвати свої квитанції через мережу Інтернет та виграти приз. Важливим є те, що чим більше чеків (реквізитів) учасник може зареєструвати тим більшими стають шанси на перемогу. Слід зазначити, що застосування такого способу детінізації економіки було досить вдалим, оскільки призами на даних лотереях були автомобілі, ноутбуки, планшети тощо. Проте, Уряд Польщі зазначив, що основною метою такої лотереї, не було отримання додаткових податкових надходжень, а власне підвищення свідомості населення (як додатковий засіб). І слід зауважити, що це логічно, оскільки громадянське суспільство за для захисту своїх прав повинно вимагати квитанцію (чек), яка підтверджує сплату податку економічним агентом, і ще один цікавий факт, лотерея як наслідок підтримує таким чином чесних (справних) платників податків [48].

Слід зазначити, що однією з успішних країн у сфері боротьби з тіньовою економікою є **Італія**, яка впровадила податкову амністію та програми репатріації активів. Застосування амністії можуть збільшитись доходи до бюджету, що є дуже важливим у часи рецесії чи фінансової кризи, особливо коли існує потреба у додаткових фінансах, проте з практичного досвіду, ефективні (якісна) амністія є виключенням з правила, а ніж нормою. У 2000-х роках уряди Італії декілька разів вводили в дію програми податкової амністії у своїх фіскальних законах: «Scudo Fiscale» («фіскальний щит»). Перший закон про податкову амністію діяв з вересня 2011 р. по травень 2002 р., метою ого була зниження рівня тіньової економіки та репатріація активів. Так звані економічні агенти які виявили бажання офіційно задекларувати свої приховані доходи, звільнялись від проведення перевірок щодо таких доходів.

Вигодоодержувачі (бенефіціари) в обов'язковому порядку повинні були здійснити інвестування незадекларований дохід на період неменше 10 років у розмірі 12%. Результатом було в вище зазначений період 58,8 млрд. євро, відповідно й збільшились податкові надходження на 1,47 млрд. євро, тобто це 0,1 % ВВП (валовий внутрішній продукт) у зазначений період. В 2003 р. відбулось продовження першої програми податкової амністії, проте її результативність не була настільки значною, як від початку, та детінізація була у розмірі 14,9 млрд. євро, а додаткові податкові надхоження були у розмірі – 0,6 млрд. євро [50].

З вищенаведеного слід зазначити, що зарубіжний досвід боротьби з тіньовою економікою тісно пов'язаний з антикорупційною політикою держави. За відомостями, що надає «Transparency International», корупційна складова тіньової економіки є досить суттєвою «..неефективність, непрозорість бюрократичних процедур, корумпованість кадрів державної служби, непрозорість прийняття рішень у державних управлінських структурах, високий рівень організованої злочинності, шахрайство та відмивання грошей, політична корупція у фінансуванні виборчих компаній, слабкість гарантій права приватної власності, корупція в законодавчій владі й недовіра до антикорупційної політики держави» [38, с. 143].

Для нашої держави, яка у 2014 році підписала угоду про асоціацію з ЄС, актуальним є застосування досвіду закордонних держав у сфері детінізації економіки. В Україні діє велика система антикорупційних органів, це зокрема НАЗК, НАБУ тощо, тому це можна вважати важливим кроком у боротьбі з тіньовою економікою, схожий досвід є в Австрії: Федеральне бюро у справах запобігання та боротьби з корупцією було створене на базі Бюро внутрішніх справ МВС, у Нідерландах, наприклад діє антикорупційна служба із незалежним поліцейським органом у складі Міністерства юстиції, також у Німеччині є окрема секція у сфері боротьби з корупцією, яка є у складі Федерального відомства у складі кримінальної поліції, що підпорядковане федеральному МВС.

З наведеного слід підкреслити, що світове співтовариство активно працює над протидією відмивання незаконних доходів, оскільки міжнародна тіньова економіка згубно впливає не лише на економіку світову, а й на внутрішню сторону існування держави (політичну чи соціальну). Безумовно способів боротьби з тіньовою економікою в зарубіжних державах є велика кількість, звичайно добре було б їх ввести у вітчизняну практику, наприклад, такий спосіб як використовує у своїй практиці Канада, а саме: інформування населення про шкоду тіньової економіки. З однієї сторони це буде попереджувальне (превентивне) запобігання тіньовій економіці, а з іншого можливість застосування відповідальності (покарання) до суб'єктів, які здійснюють фінансові операції щодо грошей (активів), що були отримані нелегально тощо.

Висновки до розділу 3.

Розглянувши механізм протидії тіньовій економіці у зарубіжних державах, зроблено такі висновки:

1. Боротьбу з тіньовим сектором економіки можлива за умови існування якісного податкового законодавства. Удосконалення податкової системи є необхідним, оскільки з одного боку велика кількість податків це великий податковий тягар, який не всі підприємства, установи можуть сплатити, а з іншого боку це велика кількість обов'язкових платежів, складна процедура їх нарахування до бюджету. Задля того щоб зменшились масштаби тіньової економіки в державі та збільшилась кількість бюджетних надходжень, необхідно збільшити непряме оподаткування. Оскільки за рахунок зменшення непрямих податків буде зростати виробництво, то за збільшення непрямих податків будуть і збільшуватись доходи до бюджету.

2. Одним із важливих способів запобігання існування тіньової економіки в зарубіжних державах є розробка та впровадження в дію різного роду механізмів боротьби, таких як контроль за доходами службовців органів

вдали, як місцевої так і державної, а також притягнення таких службовців до відповідальності, створення та введення в дію програм навчання платників податків основам оподаткування та спрощення процедури сплати податків тощо.

3. Важливим та найбільш дієвим способом детінізації економіки є фіскалізація. Польща наприклад, зменшила рівень тіньової економіки з 1991-2015 роки за рахунок: по-перше, розширення податкових ставок, по-друге, шляхом максимального залучення іноземних інвестицій за рахунок яких створювались нові робочі місця в державі, по-третє, в державі Уряд скоротив ставки податку з доходів фізичних осіб та активно розвивав фіскальне законодавство, в контексті адаптації до законодавства Європейського Союзу.

4. Актуальним на сьогодні для нашої держави є досвід Італії, яка застосовує у сфері боротьби з тіньовою економікою податкову амністію та програми репатріації активів.

ВИСНОВКИ

Податкова політика, та особливості податкового регулювання становлять значний суспільний інтерес та інтерес держави як політичного утворення та цілісного механізму, основою наповнення фінансової системи якої виступають саме податки та інші обов'язкові платежі.

1. Податкова система України як і інші інституції держави пройшла тривалий розвиток та багато модифікацій, що дозволило створити систему, яка виступає дієвим засобом боротьби з тіньовою економікою та фінансовою нестабільністю, оскільки саме податки, збори та інші обов'язкові платежі становлять левову частку надходжень до державного бюджету, що в свою чергу становлять фінансову основу для функціонування державного механізму.

2. Проблемним явищем фінансової системи України виступає тіньова економіка. Дане явище поширено як і в фінансовій системі України так і в фінансових системах багатьох зарубіжних держав. Тінізація економіки є негативним явищем, яке призводить до значних втрат фінансової системи та ненадходження коштів до державного бюджету, що в свою чергу чинить негативний вплив на бюджетну систему загалом. Наявність в фінансовій системі держави проявів тіньової економіки також має своїм наслідком розвиток корупції, як негативного явища політичної системи держави.

3. Наукова спільнота запропонувала багато підходів до розуміння питання «Тіньова економіка», але усталеного визначення, що слід розуміти під даним поняттям вітчизняна та міжнародна наукова спільнота не виводить. Так провівши аналіз основних підходів до визначення поняття «Тіньова економіка» можемо запропонувати таке комплексне визначення даного поняття - це господарська діяльність, яка провадиться поза обліком та контролем з боку держави, не відображається в офіційній статистиці, з такої діяльності не сплачуються податки та не перерозподіляються власні доходи до державного та місцевих бюджетів, що має наслідком негативний вплив на

фінансову та податкову систему держави у виді ненадходжень до відповідних бюджетів.

4. Наукова спільнота виділяє декілька видів тіньової економіки: незаконна, підпільна, неформальна а також статистичні помилки. Вітчизняна наука виділяє два способи тінізації економіки, а саме: несплата податків та ухилення від сплати податків. Обидва способи призводять до негативних явищ в фінансовій системі, таких, як порушення основних принципів ринкової конкуренції, оскільки тіньові підприємства не відображаються в офіційній статистиці та несплата податків, що в свою чергу виступає як додатковий тягар та податкове навантаження на підприємства, які працюють відкрито та сумлінно сплачують податки. Як і ухилення від сплати податків так і несплата податків має своїм наслідком дефіцит державного бюджету, що проявляється у систематичному ненадходженні податків до державного бюджету та проявляється у зниженні рівня соціального захисту населення. Таким чином ми можемо простежити, що тіньова економіка виступає негативним явищем економічної системи нашої держав та нагальним є вироблення дієвого механізму виявлення та боротьби з тіньовими підприємствами а також активне співробітництво з міжнародними організаціями у напрямку боротьби з проявами тіньової економіки.

5. Основою боротьби з тіньовою економікою виступає якісне податкове законодавство. Податкове законодавство та податкова система України потребує якісного переформатування, що дозволить створити дієвий механізм боротьби з тіньовим сектором економіки.

6. Провівши аналіз механізмів боротьби з тіньовою економікою, які впроваджені та діють в зарубіжних державах можна виділити основні напрямки роботи у сфері протидії тіньовій економіці як явищу української економічної системи.

- Першоосновою вбачаємо антикорупційні навчання, які за прикладом Польщі сприяють підвищенню рівню економічної свідомості населення та розуміння основних переваг наявності якісної додаткової

системи, що проявляється в якісному механізмі соціального забезпечення за рахунок сталих надходжень до державного бюджету та фінансовій стабільності держави.

- Наступним заходом, який доцільно впровадити в податковій системі України, як дієвий механізм боротьби з тіньовим сектором економіки є впровадження системи заходів контролю за доходами та видатками державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування а також встановлення відповідності між їх доходами та видатками а також у випадку невідповідності дохідної та видаткової частини вжиття дієвих заходів притягнення таких службовців до відповідальності.

- Ще одним елементом боротьби з тіньовою економікою виступає спрощення та цифровізація системи сплати податків та обов'язкових платежів. Доцільним на наш погляд виступає розвиток цифрових методів сповіщення про необхідність оплати податків, а також зменшення бюрократичної тяганини, яка виникає в процесі оподаткування. Так, наприклад, система оплати податків станом на сьогодні передбачає сплату податків за місцем реєстрації особи, у випадку зміни місця проживання та/або реєстрації особи особа яка сумлінно сплачує податки не отримує сповіщення про необхідність сплати податків, оскільки існує неузгодженість реєстрів. Тобто, якщо особа своєчасно не звернеться в державну фіскальну службу і не повідомить про зміну місця проживання сповіщення про необхідність сплати податків далі будуть надходити за адресою, зареєстрованою при отриманні реєстраційного номеру облікової картки платника податків. Відтак, у випадку узгодженості Єдиного державного демографічного реєстру і реєстру РНОКПП сповіщення про необхідність сплати податків та усі супровідні документи автоматично відправлятимуться за зміненою адресою проживання, що виступатиме фактором мінімізації випадків несплати податків через неотримання податкових рішень-повідомлень.

- За прикладом Польщі можливе також впровадження в податкову систему України механізму фіскалізації, що передбачає розширення

податкових ставок а по друге сприяє активному залученню іноземних інвестицій, завдяки спрощеному механізму оподаткування певних сфер господарської діяльності а також застосування знижених ставок оподаткування для новостворених суб'єктів господарювання, що стимулює таких суб'єктів господарювання до відкритої та прозорої економічної діяльності.

7. Необхідним та важливим для нашої держави сьогодні є співробітництво із закордонними державами у сфері боротьби з ухилення від сплати податків, наприклад шляхом створенням різного роду програм та концепцій взаємодії у цій сфері, запозичення досвіду інших держав, а також шляхом дотримання положень конвенцій, які Україною підписані, зокрема Конвенція про взаємну адміністративну допомогу з податкових справ, що була підписана нашою державою у 2004 р.

8. Важливим фактором детінізації економіки виступає також розвиток фіскального законодавства та адаптація національного законодавства до стандартів ЄС. Процес гармонізації податкового законодавства, як дієвого механізму боротьби з тіньовою економікою є тривалим і потребує подальшого ґрунтовного дослідження та вироблення власне української моделі якісного податкового регулювання фіскальної діяльності держави, але дієві заходи боротьби з тіньовою економікою потрібно впроваджувати в систему податкового регулювання вже сьогодні, оскільки відкрита, прозора, та стабільна податкова система держави є запорукою фінансового добробуту держави та населення, а також економічного зростання держави та розбудови України як правової соціальної та демократичної держави в якій людина, її життя та здоров'я, недоторканість та безпека виступають найвищою соціальною цінністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. Формування тіньової економіки в пострадянській Україні (1991-2004 рр.): історичні особливості та наслідки. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського № 1 (43). 2017. С.16-22.
2. Баранов С.О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. Інвестиції: практика та досвід № 12/2016. С. 102-106.
3. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2014. № 1. С. 46-53.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад. і голова. ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728с. URL:<https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/665/mode/1up?view=theater>
5. Вітліна М.О., Шульга Т.М. Міжнародні заходи протидії ухиленню від сплати податків. Порівняльно-аналітичне право. №1. 2019. С.178-180.
6. Дубинецька П.П. Теоретичне конструювання механізму податкового регулювання економіки. Електронний журнал «Ефективна економіка». № 4. 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2937>
7. Дяченко О.П. Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. Держава та регіони. 2017. № 3. С. 55-60.
8. Економічна енциклопедія. Офіційний сайт «Словопедія». URL: <http://slovopectia.org.ua/38/53407/382948.html>
9. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник. К. Знання. 2007. 1072 с. URL:http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A3%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%2926%20%D1%8F212%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=dz&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20
10. Іванов Ю. Б. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування. Х: ВД «ІНЖЕК». 2007. 448 с.

11. Іванов Ю. Б., Крисоватий А. І., Кізіма А. Я., Карпова В. В. Податковий менеджмент: підручник. Київ : Знання, 2008. 525 с.
12. Імплементация Плану BEPS в Україні. ДФС України. 2017–09. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/309946.html>
13. Кирпа С.В. Податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою : дис... канд. екон. наук : 08.00.03 / Національний університет державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. 189 с. URL: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/45/369/10324.html>
14. Кіржецький Ю. І. Механізм зниження тінізації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03. Львів, 2009. 22 с.
15. Ковальчук А., Криштоф А. Детінізація економіки як нормативно-правовий імператив. Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. госп.-прав. журнал. 2016. № 1. С. 51–55.
16. Конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах 25.01.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_325#Text
17. Корягіна Т.В., Якименко К.А. Проблема ухилення від податків та наслідки цього явища для бюджету України. Проблема ухилення від податків та наслідки цього явища для бюджету України. Молодий вчений. 2017. № 1. С. 620-623.
18. Крамаренко О. А. Способи ухилення від сплати податків в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Економіка. 2013. Вип. 23. С. 165-168.
19. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
20. Леонова О. О. Умови та закономірності формування тіньової економіки в Україні. Управління розвитком. 2015. № 2. С. 42-49.
21. Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: монографія. К.: Істина, 2008. 216 с.
22. Міністерство фінансів України: «Україна підписала

Багатосторонню конвенцію MLI». URL: <https://mof.gov.ua/uk/mli-441>

23. Нікітішин А.О. Основні напрями вдосконалення механізму податкового регулювання. Електронний журнал «Ефективна економіка» № 2, 2016. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4789>

24. Оніщик А.В. Концепція протидії тіньовій економіці. Східна Європа: бізнес та управління. Випуск 1 (34) 2022. С.31-37.

25. Павленко Н. В., Виганяйло С. М., Пилипенко Н. М. Детінізація економіки України як чинник економічного зростання. Економіка та держава № 7/2021. С. 21-28.

26. Парфеній Л.А. Основні напрямки запобігання та боротьби з ухиленням від сплати податків. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С. 270-272.

27. Пірникоза П.В. Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки». Економічний аналіз. 2017 рік. Том 27. № 4. С. 65-74.

28. Пірникоза П.П. Адаптація зарубіжного досвіду використання заходів фіскального характеру з метою детінізації економіки у вітчизняних економічних реаліях. Агросвіт № 10, 2018. С. 39-48.

29. Подаков Є.С. Теоретичні аспекти податкового регулювання. Таврійський науковий вісник № 93. 2015. С. 334-338.

30. Податкова пастка для української економіки. Інформаційний ресурс. URL: <https://uifuture.org/publications/podatкова-pastka-dlya-ukrayinskoji-ekonomiky/>

31. Податкове право. Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильнік та ін.; за ред. проф. М. П. Кучерявенка. К. : Юрінком Інтер, 2003. 400 с.

32. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021. Київ. 2021. 55 с.

33. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті

трансформаційних процесів. Питання теорії та методології : монографія. В.А. Предборський. К.: Кондор, 2005. 614 с.

34. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році: Послання Президента України до Верховної Ради України від 15.04.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-03#Text>

35. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2001 року «Про заходи щодо детінізації економіки»: Указ Президента України від 25.01.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/2001#Text>

36. Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

37. Родченко С. С., Лелюк Н. Є., Висоцька І. Б. Вплив тіньової економіки на формування податкових розривів. SWorldJournal. Issue №6 Part 3. 2021. С. 20-23

38. Савич І. В. Сучасний стан тінізації бюджетних відносин в Україні Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 9. С. 142–146

39. Соціальний захист населення України у 2019 році. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_szn_2019.pdf;

40. Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

41. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: Монографія за ред. З. С. Варналія. К. : Вид-во НІСД, 2006. 576 с.

42. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації. Монографія. Львів : Ахілл, 2008. 660 с.

43. Химич О.В., Білик О.І., Карковська В.Я. Боротьба з ухиленням від оподаткування: проблеми та шляхи вирішення. Науковий вісник НЛТУ

України. 2015. Вип. 25.7. С. 226-233.

44. Юринець В., Лондар С. Особливості функціонування тіньової економіки в Україні. Економічний часопис. 1999. № 11–12. С.42-45.

45. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council «An Action Plan to Strengthen the Fight Against Tax Fraud and Tax Evasion. URL: http://www.ec.europa.eu/governance/impact/ia_carried_out/docs/ia_2012/com_2012_0722_en.pdf

46. Das Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20002988>

47. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach. World Development, 1990. Vol. 18 (7). P. 989-1002

48. Poland - time to upgrade fiscal memory. URL: <http://www.salesdatacontroller.com/poland-time-upgrade-fiscal-memory/>.

49. Schneider, F. Schattenwirtschaft und Korruption in Deutschland: Was kann dagegen getan werden? URL: <http://www.oekonomenstimme.org/artikel/2011/04/rueckgang-der>

50. Thorne P. Swiss banking secrecy and taxation. P. Thorne. HELVEA SA report. 2009. 42 p. URL: http://www.safehaven.at/wordpress_cms/wp-content/uploads/2010/03/Helvea-Studie.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1.1.

Наукові підходи до визначення поняття «тіньова економіка»

Підхід	Трактування «тіньова економіка»
Економіко-статистичний	будь-яка економічна діяльність, яка не враховується офіційною статистикою. Прихильники цього підходу акцентують увагу на прихованості економічної діяльності від державного обліку та контролю, тобто відсутність фіксації в офіційній статистиці.
Правовий	економічна діяльність заборонена законодавством. Прихильники цього підходу основну увагу фокусують на дослідженні суспільно небезпечних форм економічної діяльності, запобіганні правопорушенням і боротьбі з ними правовими засобами.
Інституційний	економічні відносини, що складаються в суспільстві на протигагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя, це всі види економічної діяльності, що не відображені в статистиці. Прихильники цього підходу ставлять у центр соціально-економічні інституції, тобто систему офіційних і неофіційних правил поведінки, механізми санкцій та закономірності їхнього розвитку
Фіскальний	та частина економіки, яка прихована від оподаткування.
Кримінологічний	та частина економіки, яка має об'єктивно деструктивний характер і знаходиться поза сферою контролю економічних регуляторів. У центрі уваги прихильників такого підходу лежить ступінь шкідливості економічної діяльності
Кібернетичний	самодостатня керована система. Прихильники цього підходу розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку і взаємодії з офіційним сектором.
Соціологічний	взаємодія соціальних груп, які відрізняються становищем у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях
Моральний	економічна діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми
Мотиваційний	всі види діяльності, спрямовані на формування та задоволення потреб, що культивують у людини різні вади.

Джерело: автор Пірнікоза П.В. за даними [27, с.66]

КОНЦЕПЦІЯ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВІЙ ЕКОНОМІЦІ В УКРАЇНІ

Джерело: за матеріалами Оніщук О.В. [24, с.32]